

József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Szeged

BASCH ÉVA

Megjegyzések a francia személytelen
szerkezetek szintaxisáról és szemantikájáról

Bölcsészdoktori értekezés

Témavezető: Dr. Károly Sándor
egyetemi tanár

Szeged, 1992.

BEVEZETÉS

A személytelenség [*impersonnel, impersonnalité*] problematikája a francia nyelvben igen bonyolult, nehezen megoldható feladatot jelentett és jelent ma is a francia (és más nemzetiségű) nyelvészek számára. Olyan jelenségről van szó, amely a mai francia nyelv minden használati területén előfordul, megtalálható mind az írott, mind a beszélt nyelvben, valamint ezek számtalan megvalósulási formájában, például: publicisztikai, esszé illetve irodalmi szövegekben, az előadói, szónoki beszédben és a hétköznapi nyelvben is. A fő problémát azonban nem a személytelen fordulatok használatának gyakorisága, hanem típusainak sokfélesége jelenti.

Első, igen vázlatos megközelítésben azt mondhatjuk, hogy e meglehetősen szerteágazó, bonyolult témakör alapvetően két részre választható szét. Az első csoportba azok a személytelen igék [*verbes impersonnels*] tartoznak, amelyek nem helyettesíthetők más igékkel, más fordulatokkal vagy szerkezetekkel: ezek a különböző természeti jelenségeket kifejező igék [*verbes "météorologiques"*] egyébként más indo-európai nyelvekben is nagy számban megtalálhatók. A másik — mennyiségileg jóval nagyobb, és minőségileg is összetettebb — csoportot az ún. személytelen szerkezetek [*constructions impersonnelles*] alkotják. Mindkét csoport közös jellemvonása, hogy a mondatban az igét a hímnemű, egyes szám harmadik személyű személyes névmás *il* előzi meg, amelynek azonban nincs sem mondatbeli, sem mondaton kívüli refe-

rense, szemantikailag üres elem.

Figyelemreméltó az a tény, hogy a személytelenség problémájával csak az utóbbi harminc évben kezdtek alaposabban foglalkozni. Igaz, bizonyos részeit korábban is tárgyalták, de korántsem kimerítően, koherens módon, inkább csak érintőlegesen, felvillantva egy-egy aspektusát, mintha a grammatikaírók fel sem ismernék a jelenség fontosságát. A másik véglet abban mutatkozott meg, hogy bizonyos francia grammatikák (*Le bon usage* (1969), *Syntaxe du français moderne* (1968), *Grammaire Larousse du français contemporain* (1964)) olyan sok szempontból közelítik meg a problémát, mintha a nyelvtanírók tisztában lennének ugyan a probléma jelentőségével, de nem tudnának vele mit kezdeni, nem tudnák hová besorolni.¹

E dolgozat első részében azt próbálom bemutatni, hogy milyen megközelítéssel, milyen szemléletmóddal tárgyalja ezt a jelenséget három ismert, klasszikus francia grammatika; milyen kérdéseket vetettek fel hiányosságaik, következetlenségeik, s ezek hogyan jelennek meg a későbbi, más elemzési módszerrel dolgozó nyelvészek munkáiban.

A második részben két, konkrétan a személytelenség problémájával foglalkozó, transzformációs elméleti háttérrel megírt tanulmányt elemzek, kimutatva pozitív, előremutató vonásaikat; a következetlenségekből, önellentmondásokból adódó hibáik alapján pedig igyekszem arra rámutatni, milyen

csapdákat kell és lehet elkerülni a további kutatások során.

A harmadik fejezetben egy olyan elemzést fogok bemutatni, amely a személytelenséggel kapcsolatos problémák egy részére megpróbál koherens, elméleti megalapozottságú megoldást adni.

Végül az "Összefoglalás"-ban az eddigiek alapján felmerült újabb problémákra hívom fel a figyelmet, amelyek bemutatják, milyen irányban, irányokban kell folytatni a kutatásokat ahhoz, hogy közelebb juthassunk a személytelenség mibenlétének, természetének megértéséhez.

A személytelenséggel kapcsolatos grammatikák, szakcikkek, tanulmányok elolvasása csak megerősítette bennem azt a feltevést, hogy ez a jelenség olyannyira összetett és sokrétű, hogy koherens, logikus, ellentmondásmentes leírásához igen sok nyelvész sokirányú — általános és a francia nyelvre vonatkozó speciális — nyelvészeti munkájára lesz szükség. Ezért e dolgozatban nem vállalkozhattam többre, mint az eddig napvilágot látott és a későbbi kutatásokat meghatározó, szakelemzések releváns kérdéseinek, problémáinak összegyűjtésére, felvetésére. Sok esetben éppen az vitte előre a kérdések megfogalmazását, hogy egy leírás vagy tanulmány nem tárgyal valamit, vagy kimutathatóan következetlenül, önellentmondásos módon kezel egy-egy kérdést.

A dolgozatban igen keveset foglalkozom az egyre összetettebbé, egyre kifinomultabbá váló, technikai jellegű műveletekkel, leírásokkal, ezeket csak annyiban érintem, amennyiben ez a fő feladathoz szükségesnek tűnt: céloom nem annyira a lehetséges eszközök bemutatása, mint inkább a személytelenség természetének, mibenlétének jellemzése a problémák bemutatásának segítségével.

Mivel nekem nem volt lehetőségem széles körű anyaggyűjtésre, sem a személytelen mondatok elfogadhatóságára vonatkozó, anyanyelvi beszélők által megfogalmazott ítéletek beszerzésére, ezért a dolgozatban szereplő példamondatok nagy részét (a velük kapcsolatos értékítéletekkel együtt) a tanulmányokból vettem át. A példamondatok elfogadhatóságával kapcsolatban megkérdeztem néhány anyanyelvi, és néhány, kitéűnő francia nyelvi ismerettel rendelkező, magyar anyanyelvű beszélő véleményét. Ekkor kerültem szembe azzal a jelenséggel, amelyről N. RIVIÈRE is beszámol (1977:23): a megkérdezettek sok esetben nem tudták eldönteni, hogy az adott mondat elfogadható-e vagy sem, és azt sem voltak képesek megítélni, hogy mennyire (milyen mértékben) elfogadható a szóban forgó mondat. Ezzel szemben efféle ítéleteket fogalmaztak meg: "nehézkes", "ügyetlen", "esetleg elmegy, de nem így mondjuk". Akadt olyan mondat is, amelyről három megkérdezett személy háromféleként nyilatkozott: az egyik kategorikusan visszautasította, a másik egyértelműen elfogadta, a

harmadik nem tudta sem elfogadni mint jó, sem kizárni mint rossz mondatot.²

A különböző grammatika- és tanulmány szerzők által bemutatott példamondatokat vizsgálva megfigyeltem, hogy ezek kiválasztása más-más szempontok alapján történik. A hagyományos grammatikák (*Le bon usage* (1969), *Grammaire Larousse du XXème siècle* (1936), *Grammaire Larousse du français contemporain* (1964), *Grammaire du français classique et moderne* (1962)) szerzői egyetlen célt tartottak szem előtt: a példamondatok írók, költők alkotásaiból származzanak. Még D. GAATONE (1970) is kölcsönöz néhány mondatot klasszikus francia regényekből (1970:397). N. RIVIÈRE (1977) az a szerző, aki tudatosan leszűkíti a vizsgálati anyagot, határozottan kizárva a korpuszból az írók által alkotott személytelen mondatokat. Igaz, ezek irodalmi művekben (így könnyedén ellenőrizhetően) fordulnak elő, de éppen, mert művészi alkotásokról van szó, s köztudott, hogy az írók igencsak kihasználják — olykor a végletekig fokozzák — a nyelv kreatív jellegéből származó játékosságot, olyan személytelen fordulatok is születnek, amelyek már súrolják az elfogadhatóság határát.³ Teljesen egyetértek a vizsgálati anyag e szempontból történő szűkítésével, hiszen maga az elfogadhatóság is tisztázatlan fogalom, nincsenek pontos kritériumai, így az eszerint megítélt megnyilatkozások nem vinnének közelebb a személyte-

lenség problémáinak tisztázásához. N. RIVIÈRE abban is következetes, hogy kutatását az önálló (független) mondatban szereplő személytelen szerkezetekre összpontosította, valamint abban, hogy nem foglalkozott a "kimondottan" személytelen igék [*verbes impersonnels proprement dits*] (a *Le bon usage* (1969:556) terminológiája), [*verbes statutairement impersonnels*] (a *Grammaire Larousse du français contemporain* (1964:324) terminológiája) tárgyalásával, vagyis azokkal az igékkel, amelyeknek elvileg sincs személyes megfelelőjük, pl.: *il faut* [kell], *il fait beau* [szép idő van], *il pleut* [esik], stb.

A tapasztalatok alapján magam is arra a meggyőződésre jutottam, hogy a személytelenség vizsgálatában külön kell választani az igéket és a szerkezeteket, ez utóbbiak elemzéséből — legalábbis addig, amíg a személytelenség alaptermészetét nem tártuk fel — ki kell zárni a tagadás és a kvantifikátorok által létrehozott módosulásokat, változásokat. A kutatásban a hétköznapi társalgásban előforduló megnyilatkozásokat célszerű figyelembe venni, így valamelyest kiszűrhetők a szélsőségek. Ezzel kapcsolatban fontosnak tartom megemlíteni N. RIVIÈRE-nek azt a megfigyelését, amely szerint bizonyos, kontextus nélküli mondatokat elutasítottak ugyan a beszélők, amikor azonban e mondatokhoz sikerült hiteles szituációt hozzárendelni, akkor már elfogadták őket. Az a tény, hogy egy adott mondat elfogadhatósága attól (is)

függ, hogy a mondat beletartozik-e egy bizonyos *discours* típusba vagy sem, a további kutatás egy meghatározó irányát mutatja. (Az "Összefoglalás"-ban még kitérek erre a pontra.)

Végül egy technikai problémát kell megemlítenem: mivel a francia személytelen szerkezeteknek nincs megfelelőjük a magyar nyelvben, kizárólag francia nyelvű példákon tudtam őket bemutatni. (A magyarban csak személytelen igék léteznek, amelyek egy része az időjárásra vonatkozik: esik, alkonyodik, tavaszodik, stb., más része pedig testi folyamatokra: nyilall, fáj, stb. ld.: A mai magyar nyelv rendszere I. (1961:483), de ezek sem igazán személytelenek, hiszen az esetek többségében kitehetünk alanyt is: az eső esik, az ég dörög, a hátam fáj, stb.) Természetesen — az agrammatikus mondatok többségének kivételével — minden esetben megadtam a magyar megfelelőt is, olykor kissé "magyartalan" megfogalmazással, de ez épp a dolog természetéből adódott: igyekeztem valahogyan érzékeltetni a jelenséget.

I. FEJEZET

A hagyományos grammatikák bemutatása

Az általam vizsgált francia lefró nyelvtanok igen felületesen foglalkoznak a személytelenség kérdésével, az iskolai nyelvtanok pedig szinte alig említik ezt a nyelvi fordulatot. Ennél is meglepőbb, hogy a magukat modernnek nevező grammatikák sem igen tárgyalják ezt a problémát, amely pedig — transzformációs megközelítésben — alkalmasnak tűnik a személyes aktív-passzív fordulatnál ismert szemléletmóddal történő vizsgálatra.

Mielőtt rátérnék a modernebb megközelítési módok ismertetésére, bemutatok három, ma már klasszikusnak számító, a franciák által jól ismert grammatikát. Választásom nem közismertségük miatt esett e három grammatikára, hanem azért, mert gondolkodásmódjuk, szemléletük, az a megközelítési mód, amellyel egy-egy problémát tárgyalnak, mindenképpen meghatározó a továbbiakra nézve, az pedig, amit e grammatikák nem tárgyalnak az adott témakörrel kapcsolatban arra hívják fel a figyelmet, hogy mivel kell kiegészíteni az eddigi kutatásokat.

Az első grammatika, M. GREVISSE monumentális műve, a *Le bon usage*⁴ nem nevezhető igazán nyelvtannak, még kevésbé nyelvleírásnak, mivel célja (amint az a címéből is kiderül) a helyes nyelvhasználat bemutatása, a klasszikus szerzők

által írott szövegek felhasználásával⁵. E művet azért elemzem, mert ez is egyfajta felfogás a nyelvről: jól tükröződik benne a harmincas évek megközelítési módja, amelyet "hagyományos" nyelvtannak szokás nevezni, s amely a mai napig érezteti hatását⁶.

Az első nehézség akkor jelentkezik, amikor a személytelenség témakörét keressük a *Le bon usage*-ban. Azt várnánk, hogy a *La proposition* [A mondat] című fejezetben külön címszó alatt található, mivel szerkezetről van szó. A várakozással ellentétben személytelen szerkezetről mindvégig nem tesz említést a szerző, noha valamelyest mégis a "mondat" témakörhöz tartozónak is tekinti a problémát, de ekkor sem szerkezeti, hanem alapvetően funkcionális szempontból vizsgálja a témát, mivel a *Le sujet* [Az alany] címszónál (is) tárgyalja. M. GREVISSE itt, első megközelítésben megkülönbözteti a "látszólagos" alanyt (pl.: az *Il convient de partir* [Illik indulni] mondatban) és a "valóságos" alanyt (amely a "Mi?" kérdésre válaszol, s amelynek két konkrét megjelenési formája létezik *il* [ő], *ce* [ez]).

Néhány sorral lejjebb azonban, furcsa módon, a szerző már a "látszólagos" és "valóságos" kitétel elhagyását javasolja (nem tudjuk, mi okból), s a továbbiakban már csak alanynak nevezi a mondatrészt.⁷ A folytatásból kitűnik, hogy ezzel az egyszerűsítéssel sem jutottunk világosabb meghatározáshoz, hiszen a definíció így módosul: az *il* illetve *ce* szót

kiegészíti egy második elem (185.§). Ez a — formainak tekinthető — leírás semmivel sem tette érthetőbbé az eddigieket, s a további Megjegyzés részben inkább csak bonyolultabb lesz. A "kimondottan" személytelen igéknél⁸ [*verbes impersonnels proprements dits*] (mint pl. *il pleut* [esik], *il gèle* [fagy] stb.) — írja a szerző — az *il*-t nem követi kiegészítő elem. Majd a következő mondatban, mintegy önmaga cáfolatául, azt írja: Néha mégis előfordul kiegészítő elem ezeknél az igéknél is (pl. az *Il pleut de grosses gouttes*. [Nagy cseppekben esik.] mondatban), s ez még mindig a 185.§-ban található (1969:134).

Konkrét példánk, e rövid paragrafus alapján érdemes megfigyelnünk a szerző gondolatmenetét: kiindulópontja az egyik reprezentációs szint, a szintaxis. Ebből M. GREVISSE kiemeli az egyik mondatrészt, az alanyt (funkcionális szempont), majd bevezeti a "látszólagos" alany "valóságos" alany megkülönböztetést (logikai szempont), azután ezt eltörölve "kiegészítő elem"-ről beszél (formai szempont), végül rátér a "tulajdonképpeni" ("kimondottan") személytelen igék tárgyalására — így elérkezve a szófajok és a szemantika területére.

Ez a paragrafus mindössze néhány sort tesz ki M. GREVISSE hatalmas munkájában, mégis szinte mondatról mondatra végigkövethetjük a szerző következetlenségeit, önelentmondásait, a különböző szempontok önkényes változtatását.

E jelenség azt bizonyítja, hogy a hagyományos nyelvtan nem tekinti rendszernek a nyelvet, pusztán nagy mennyiségű, klasszikus szerzők műveiből gyűjtött példa alapján igyekszik "használati utasításokat" adni a beszédről/beszédhez (*parole*), s nem célja, hogy koherens szabályrendszert írjon le a nyelvről (*langue*). A GREVISSE-műben található leírások ("szabályok") nem explicitek, nem világosak, nem egyértelműek és nem kimerítő jellegűek. Ha mindezeknek a követelményeknek megfelelnek, akkor — RADICS Katalin szavaival élve — ez a nyelvtan már nem hagyományos nyelvtan lenne, hanem valami más (RADICS 1975:231).

M. GREVISSE igen sok más helyen is foglalkozik a személytelenség problematikájával (*Le verbe* [Az ige] 555-559., *La conjugaison impersonnelle* [A személytelen ragozás] 663., *Il, neutre sujet* [*Il*, semleges alany] 422., stb.), de mindenütt az előbb szemléltetett módon tárgyalja a kérdést, s így aligha kaphatunk átfogó képet a jelenség természetéről. Inkább azoknak a mondatoknak, szerkezeteknek az elemzése viszi tovább a kutatást, amelyeket nem tárgyal könyvében.⁹

A továbbiakban két grammatikát hasonlítok össze, amelyek — kitűzött céljuk szerint és ténylegesen is — viszonylag összefogottan és kimerítően¹⁰ tárgyalják a személytelenséget, de különböző időszakban és más-más elméleti keretben. A *Grammaire Larousse du XXème siècle* (1936, a

továbbiakban: *G du XXe*), a fentebb bemutatott GREVISSE-grammatikához hasonlóan hagyományos nyelvtan, vagyis a F. de SAUSSURE utáni modern nyelvészet nem gyakorolt rá hatást. Abban az értelemben is hagyományos ez a leírás, hogy az elmélet rejtve marad az olvasó előtt. A *Grammaire Larousse du français contemporain* (1964, a továbbiakban: GFC) szerzői nyelvészek¹¹, akik azt tűzik ki célul, hogy elemzésük során kitűnjék az elméleti háttér. A szerzők transzformációs elméleti keretek között végezték kutatásaikat, mégis elkerülik a túlzott technikai formalizálást. A két grammatika által közölt ismeretek összefoglalják mindazt, amit addig a személytelenségről tudni lehetett.

A személytelenség két grammatika alapján

Mindkét grammatika megkülönböztet:

személytelen igéket és személytelen szerkezeteket.¹²

A "személytelen" melléknév azt jelenti, hogy a cselekvést nem egy konkrét személy végzi, és az igéhez minden időben egyetlen személyes névmás tartozik: az egyes szám harmadik személyű, hímnemű *il*.

Az alábbiakban azt vizsgálom, hogy a két grammatika által közölt, a személytelen igékre illetve szerkezetekre vonatkozó ismeretek kiegészítik egymást vagy ellentmondanak egymásnak.

A személytelen igék összehasonlító vizsgálata
a két grammatika alapján

A GFC-ben alapvetően formai szempont alapján elkülönített személytelen igitípusokat találunk: a szerzők kijelentik, hogy olyan egyszerű vagy összetett lexikai egységekről van szó, amelyek csak egyes szám harmadik személyben fordulhatnak elő¹³, valamint azt, hogy itt "kimondottan személytelen igék"-re ("*verbes statutairement impersonnels*") kell gondolnunk:

1. egyszerű formák:

- a) *il pleut* [esik], *il neige* [havazik] — meteorológiai jelenségek kifejezése
- b) *il est* [van], *il y a* [van] — prezentatívok.

Már ennél az első pontnál látható, hogy nem egészen világos kritériumok alapján történt a csoportosítás. Az a) esetben tisztán szemantikai kritériumról van szó, a b) esetben azonban a kritérium mintegy "félúton" van a szemantika és a szintaxis között. Az is problémát jelent, hogy a b) esetben az *être* [van] és az *avoir* [birtokol] igék szerepelnek, amelyek nem "kimondottan" személytelenek, továbbá nem biztos, hogy az *il y a* [van] valóban egyszerű forma, nem pedig kifejezés.

2. az *il fait* [csinál] alapján szerkesztett kifejezések, mint például: *il fait beau* [szép idő van],
il fait nuit [éjszaka van].

A *G du XXe*-ben ugyancsak két kategóriát különböztetnek meg a szerzők, meglehetősen homályos szemantikai kritérium alapján:

1. a természeti jelenségeket kifejező igék, amelyekbe mind az *il pleut* [esik], mind az *il fait beau* [szép idő van] beletartozik (1936:316);
2. azok a kifejezések vagy igék, amelyeknek sajátos jelentésük van személytelen formában: *il y a* [van],
il s' agit [szó van valamiről], *il arrive* [történik, megtörténik] (1936:317).

A személytelen szerkezetek összehasonlító vizsgálata a két grammatika alapján

A *G du XXe* párhuzamba állít ugyan "személyes" és "személytelen" formát, de nem ad róluk világos meghatározást. Az előzmények alapján azonban kikövetkeztethetjük, hogy szemantikai kritérium alapján különítik el a szerzők a személytelen igéktől a személytelen szerkezeteket: akkor beszélnek személytelen formáról, amikor az ebben az alakban használt igének nincs "sajátos jelentése". Ez azt jelenti,

hogy a személyesből a személytelenbe történő átalakítás során a jelentés nem változik.¹⁴

A továbbiakban a szerzők példákat mutatnak be, amelyeket a jelentés alapján csoportosítottak. Eszerint három különböző személytelen szerkezet-típus létezik:

- az egyik, amely a "szellemünkkel kapcsolatos"
- a második, amely az "akaratumkkal kapcsolatos"
- a harmadik, amely a "személyiségünkkel kapcsolatos"¹⁵ (1936:317-318).

Ennél a meglehetősen semmitmondó csoportosításnál fontosabb a megadott definíció, amely szerint: "a személytelen formában szereplő igék általában azt jelzik, hogy maga a cselekvés fontosabb, mint az alany" (1936:317).

A *GFC*, amely a transzformációs elmélet hatását mutatja, transzformáció által nyert személytelen igékről beszél, vagyis eszerint a személytelen szerkezet visszavezethető egy személyes szerkezetre. Így tehát nem szemantikai szempontok alapján történik a személytelen szerkezetek csoportosítása, hanem szintaktikai kritériumok alapján: a *GFC* szerzői felismerték, hogy a személytelen transzformáció az igék bizonyos osztályaihoz van kötve. Különböző eseteket különítenek el aszerint, hogy az igék tranzitívak, intranzitívak vagy pronominalisak (visszahatók), illetve aszerint, hogy az átalakított mondatok aktívak, passzívak, passzív értelmű pronominalisak vagy pronominalisak.

Itt eltekintek a szerzők által felsorolt konkrét példamondatok ismertetésétől, mivel az eddigiek alapján a következő nagyon általános gondolatokat fogalmazhatjuk meg:

1. A franciában vannak kimondottan személytelen státusú igék (a meteorológiai jelenségeket kifejező igék) és személytelen kifejezések.
2. Vannak személytelen formák, amelyeket a nekik megfelelő személyes formákból alakítanak át.

E pontnál a két grammatika a következő tudnivalókat közli:

1. Ha az ige tranzitív, akkor alkothatunk passzív személytelen vagy passzív értelmű pronominális személytelen mondatot.
2. Ha az ige intranszitiv, direkt tranzitív vagy pronominális, akkor aktív személytelen mondatot alkothatunk.

A következő táblázatban azt mutatom be, hogy a *GFC* által megadott információk alapján milyen típusai lehetnek a személyes illetve személytelen mondatoknak.¹⁶

formák	személyes		személytelen		
	aktív	passzív	aktív	passzív	pronominális passzív
tranzitív	+	+	-	+	+
intranszitiv	+	-	+	-	-
pronominális	+	-	+	-	-

Ebből a táblázatból az derül ki, hogy a tranzitív igék nem léphetnek be aktív személytelen mondatba, az intranszitiv és pronominalis igék pedig nem szerepelhetnek személytelen passzív mondatban. A valóságban azonban ez nem így van, a táblázat alapján levonható következtetés hamis, tehát a táblázat hibás.¹⁷

Az igék kategóriáinak összehasonlító
vizsgálata a két grammatika alapján

A *GFC* — amint az a fentiekből kiderül — kulcsfontosságú felismerésre jutott a személytelenség vizsgálatában: elemzését az igék egy előzetes osztályozására építi, amely szerint megkülönböztethetők tranzitív, intranszitiv, indirekt tranzitív és pronominalis igék. A *G du XXe* ugyan nem ennek a kritériumnak alapján osztályozza a személytelenség típusait, de az igealak tanulmányozását helyezi a vizsgálat középpontjába, amely felveti a tranzitivitás fogalmát. Ebből következik, hogy alaposabban meg kell vizsgálni a két grammatika által alkalmazott tranzitivitás-felfogást.

A *G du XXe* a következőképpen csoportosítja az igéket:
— direkt tranzitív igék: a kiegészítő közvetlenül,
prepozíció nélkül követi az igét:

Les vagues rongent la falaise.

[A hullámok szétmarják a sziklafalat.]

- indirekt tranzitív igék: a kiegészítőt prepozíció előzi meg:

Les soldats obéissent à leur chef.

[A katonák engedelmeskednek felettesüknek.]

- intranzitív igék

La mer monte.

[A tenger emelkedik.],

idetartoznak az olyan igék is, mint az *assister à* [jelen van valaminél], *aspirer à* [törekszik valamire¹⁸]

- pronominális igék

- a) visszaható értelemben.

Elle se regarde dans la glace.

[Nézi magát a tükörben.]

- b) szubjektív értelemben: "A névmás¹⁹ elvesztette a jelentését, ... jelenléte az alany sajátos részvételét jelzi a cselekvésben." (amint a *G du XXe* írja (1936:315)

Elle se prête volontiers à la plaisanterie.

[Szívesen belemegy a tréfába.]

c) passzív értelemben (egyres szám harmadik személyben)

Jéricho s'aperçoit: c'est la ville des palmes.

[Jerikó "észrevevődik": ez a pálmák városa.]

Ugy tűnik, hogy a szerzők számára sem világos az indirekt tranzitivitás és a prepozícióval folytatódó intranzitivitás közti különbség; ez okozza azt a nehézséget, amelyre a 18. számú jegyzetben utaltam.

A szerzők megfogalmazása szerint: "nincs jelentésbeli különbség a direkt tranzitív és az indirekt tranzitív igék között... Bizonyos igéknek létezik mindkét változatuk." (1936:312). Ennek a zavaros állításnak (a megadott példák alapján) feltehetőleg a következő lehet a jelentése: egy ige akkor indirekt tranzitív, ha képes belépni direkt tranzitív szerkezetbe úgy, hogy a jelentése akkor sem változik, ha prepozíció követi.

Például:

pardonnez une offense [megbocsájt egy sértést]

pardonnez à ses ennemis [megbocsájt az ellenségeinek]

vagy

applaudir un orateur [megtapsol egy szónokot]

applaudir à une décision [tapsol egy döntésnek]

A továbbiakban a szerzők olyan igéket mutatnak be, amelyek egyaránt lehetnek direkt tranzitívak és intranzitívak, ez

utóbbi esetben viszont prepozíció vezeti be a tárgyi kiegészítőt; ez a prepozíció több esetben maga az à [-hoz, -hez, -höz, -ra, -re], ami még zavarosabbá teszi a problémát:

assister quelqu' un [támogat valakit]

de: *assister à quelque chose* [jelen van valaminél]

vagy:

aspirer quelque chose [belélegez valamit]

de: *aspirer à quelque chose* [törekszik valamire].

Az ige tehát attól függően változtatja meg a jelentését, hogy direkt vagy prepozíciós szerkezetben található-e.

A szerzők által meghatározott szemantikai kritérium alapján ezek tehát nem indirekt tranzitív, hanem intranszitiv igék.

Itt a következő kérdés merül fel: ha egy igenek csak prepozíciós szerkezete van ("vonzatos" igék), akkor indirekt tranzitív igeről vagy intranszitiv igeokről beszélünk-e? A szerzők — anélkül, hogy elemeznék ezt a problémát — az ilyen igeiket az indirekt tranzitív igék közé sorolják, pl.: *accéder à* [eljut valamihez], *adhérer à* [csatlakozik valamihez].

Az előzőek alapján a következőképpen foglalhatjuk táblázatba az igeiket:

direkt tranzitív	indirekt tranzitív	intranszitiv
<i>pardonne</i> [megbocsájt]	<i>pardonne à</i> [megbocsájt valakinek]	—
<i>assister</i> [támogat]	—	<i>assister à</i> [jelen van valaminél]
<i>ronger</i> [mar]	—	—
—	<i>procéder à</i> [elindít valamit]	—
—	—	<i>courir</i> ²⁰ [fut]

A *GFC* ugyancsak alkalmazza a tranzitív, indirekt tranzitív és intranszitiv kategóriákat, de az előző grammatikától eltérő módon: tisztán szintaktikai kritériumok alapján. A szerzők három mondatsémát alkotnak meg, amelyekkel az igék vagy összeegyeztethetők, vagy sem. Eszerint ugyanaz a lexikai egység ellentmondásmentesen több sémába is beléphet.

A *GFC* osztályozása a következő:

- minden ige tranzitív, amelyet tárgyi kiegészítő követ, és sémája a következő:

GN	V	}	GN (direkt tranzitív)
[főnévi csoport][ige]			Prép.GN (indirekt tranzitív)
			[prepozíciós főnévi csoport]

— minden ige intranszitiv, amelyet nem követ tárgyi kiegészítő, sémája pedig:

GN V Ø

Mindezt a következő táblázatban foglalhatjuk össze:

direkt tranzitív GN V GN	indirekt tranzitív GN V Prép.GN	intranszitiv GN V Ø
<i>pardonner</i> [megbocsájt valamit]	<i>pardonner à</i> [megbocsájt valakinek]	<i>pardonner</i> [megbocsájt]
<i>assister</i> [támogat valakit]	<i>assister à</i> [jelen van valaminél]	—
<i>ronger</i> [mar valamit]	—	<i>ronger</i> [mar]
—	<i>procéder à</i> [elindít valamit]	—
<i>courir</i> [lefut valamit]	<i>courir à</i> [fut valameddig]	<i>courir</i> [fut]

Megállapíthatjuk, hogy a két grammatika kritériumai alapján összeállított táblázat eltér egymástól. A *GFC*, amely figyelmen kívül hagyja a szemantikai szempontot, elkerüli ugyan azokat az ellentmondásokat, amelyek a *G du XXe*-nél felmerültek, de ez az összefoglalás sem tekinthető teljesen kielégítőnek.

A személytelen *il* névmás összehasonlító vizsgálata a két grammatika alapján

A *G du XXe* szerint a különböző személytelen formák *il* névmása "egyszerű grammatikai jel, amely harmadik személyűvé teszi az igét" (1936:173). Két esetet különböztethetünk meg aszerint, hogy az *il* az egyetlen nominális elem vagy más névszói csoport is jelen van. Az első esetben az ún. "meteorológiai" igékről van szó. Az *il* névmás jelenlétét a szerzők történeti fejlődéssel magyarázzák: "amikor egy ige természeti jelenséget fejez ki, egyrészt nem ismerjük az alanyt, másrészt maga a cselekvés, s annak az eredménye a fontos. Az igének nincs valóságos alanya ... az ófranciában azt mondták, hogy *pleut* [esik] és grammatikailag — a többi ige analógiájára — alanyként kitették az *il* névmást" (1936:316). Az *il pleut* [esik] esetében, ahol az *il*-nek nincs referense, nincs olyan "létező" vagy

"lény", akit kapcsolatba lehetne hozni az ige által jelölt folyamattal.²¹

A második eset, amikor az *il* névmáson kívül egy névszói csoport is szerepel a mondatban, már problémát okozhat, mivel az *il* nem utal az illető névszói csoportra. A *G du XXe* szerzői ez esetben az *il*-t tartják az egyetlen alanynak²², amely arra enged következtetni, hogy az alany meghatározására egy felszíni szintaktikai megközelítést fogadnak el: "alany az, ami meghatározza az ige formáját" (1936:58). A névszói csoport funkcióját illetően azonban pusztán általánosságokra szorítkoznak.

A *GFC* hasonló módon foglal állást az *il* megítélésében. A szerzők a következő definíciót adják az alanyról: "az ige grammatikai tartozéka, amelynek meghatározza a számát, személyét (1964:83)." A *GFC* szerzői az *il*-t tekintik kizárólagos alanynak, így a két alanyos mondat eleve kizorul a vizsgálatból. A szerzők nem tudják kiválasztani azt a szintet, amelynek alapján meghatározhatnák az alany természetét, így nem tudnak megfelelő megoldást adni a személytelen szerkezet problémáira.

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy a két grammatika szerint:

- az *il* szemantikailag üres elem, illetve analógiás úton kerül a személytelen mondatba;

— a valós és látszólagos alany feltételezése sem ad kielégítő választ a problémára.

Noha egyik grammatika sem tud előrevivő megoldást nyújtani a személytelenség kérdésében, a *GFC* szerzői felismerik, hogy abban az esetben, amikor a személytelen mondatban az *il*-en kívül van egy névszói csoport: "a főnevet csaknem mindig határozatlan (vagy részelő) névelő vagy határozatlan (vagy határozott) számnév vezeti be:

il vient des étrangers [jönnek idegenek]

il manque dix francs [hiányzik tíz frank]

il passe quelques soldats [vonul néhány katona]

Ez a felismerés helyes, ám az indoklása elfogadhatatlan:

"ez azért van így — írják a szerzők —, mert a személytelen szerkezet igéje által beékelte «szűrő» [*écran*] zavarja a határozott névelő megjelenését, amelynek célja, hogy összekösse a főnevet azzal, ami megelőzi". (1964:83) Ebben az érvelésben nem érthető, hogyan alkot "szűrő"-t az ige, illetve, hogy egy ilyen "szűrő" jelenléte miként vezet a névszói csoport határozatlanságához.

A két grammatika által előidézett
problémák összefoglalása

A "hagyományos" felfogás személytelenségre vonatkozó elgondolásainak rövid áttekintése után számos probléma és ellentmondás merül fel. Alapvetően hibás a kiindulópont: a hagyományos felfogás szerint ugyanis a személytelenség afféle mellékes jelenség, s így egyik grammatika szerzői sem tulajdonítanak neki nagy jelentőséget.²³ Ebből következik, hogy a hagyományos szemléletű szerzők meglehetősen röviden tárgyalják ezt a szerkezetet, s az igazán komoly problémákat felvető jelenségekre²⁴ vagy nem is figyelnek fel vagy felületes, következtelen magyarázatokat adnak rájuk. Mindez — többek között — azzal is magyarázható, hogy ezek a grammatikusok retorikai fordulatnak, stílusalakzatnak tekintik a személytelen mondatokat.²⁵

A következő két probléma mindenképpen alaposabb vizsgálatot igényel(ne), mivel ezek kimondottan a személytelenséghez kötődnek:

— az *il* természete;

— az *il* és az igét követő névszói csoport funkciói.

Ezek a kérdések szükségszerűen felvetődnek, mivel — a felszínen — az *il* megjelenése állítja szembe a személyes ("alap" vagy kiinduló) szerkezetek és a (nekik megfeleltethető/?/)²⁶ személytelen szerkezeteket, ahol az *il* nem

egy főnevet helyettesít, és a mondatnak — úgy tűnik — két alanya van.

A *GFC*, amelyre hatást gyakorolt a transzformációs elmélet, rendszeresebb módon tárja fel a sémák közötti kapcsolatot, kijelentve, hogy a személytelen mondat "egy mondat szerkezetének transzformációja útján jött létre" (1964:325), ám ugyanakkor nem szól arról, hogy a személytelen aktív, passzív és pronominalis mondatok a nekik — elvileg — megfelelő személyes mondatokból jöttek-e létre, vagy esetleg mindegyikük személyes aktív mondatból alakítható át.²⁷

A *G du XXe* és a *GFC* megegyeznek abban, hogy a tranzitivitást — mint magától értetődő jelenséget — a személytelenséghez kapcsolják. A két grammatika abban is hasonlít egymásra, hogy direkt tranzitív, indirekt tranzitív és intranszítív igéket különböztetnek meg, de e csoportokon belül már eltérő e két nyelvtan szerinti osztályozás. A *G du XXe* alapján a következő a csoportosítás:

direkt tranzitív:	GN	V	GN
indirekt tranzitív:	GN	V	Prép.GN
intranszítív:	{ GN	V	∅
	{ GN	V	Prép.GN ²⁸

A *GFC* szerinti csoportosítás pedig a következő:

tranzitív:	{ GN	V	GN
	{ GN	V	Prép.GN
intranszítív:	GN	V	∅

A *GFC* tehát sokkal szélesebben értelmezi az igék tranzitivitását.

A két grammatika szerint — bár ezt nem mondják ki — szoros kapcsolat van az ige (tranzitivitás szerinti) típusa és az igével létrehozott személytelen mondat aktív vagy passzív volta között. Úgy vélik, hogy a tranzitív igével passzív személytelen mondat, az intranzitív igével pedig aktív személytelen mondat alkotható. S mivel e grammatikák nem sorolnak fel az iménti megfeleléseknek ellentmondó példamondatokat, az olvasó könnyen arra a következtetésre jut, hogy egyéb variáció nem is lehetséges. A 17. számú jegyzetben bemutatott példák cáfolják ezt a hamis következtetést, s így újabb feladat merül fel: alaposabban meg kell vizsgálni az ige típusainak összeegyeztethetőségét a személytelenséggel.

A személytelenséggel kapcsolatban meg kell említenünk egy olyan kérdést, amely egyik — eddig bemutatott — grammatikában sem bukkan fel: az igeidők előfordulása. A felsorolt példák jelen [*présent*], egyszerű jövő [*futur simple*], folyamatos múlt [*imparfait*] és összetett múlt [*passé composé*] időkben szerepelnek, s ez azt sugallja, hogy minden személytelen forma előfordulhat minden igeidőben. Ennek cáfolatára a következő példát mutatom be:

**En ce moment il est mangé des steaks
dans le restaurant d' en face.* ²⁹

[Éppen hússzeletek vannak fogyasztva a
szemközti étteremben.]

Az előzőekben röviden bemutatott grammatikákon kívül természetesen más, hagyományos szemléletű grammatikák is születtek, amelyek foglalkoznak a személytelenség problematikájának valamelyik részével. C. de BOER (1947:183-186) egy igen rövid fejezetet szentel a személytelen igéknek. Kizárólag a "meteorológiai" jelenségeket kifejező igékkel és a személytelen formájú, rögzült kifejezésekkel (*il est dommage* [kár, hogy]) foglalkozik.

Figyelemreméltó az a tény, hogy a franciák által 1985-ben megjelentetett, a személytelenséget tárgyaló tematikus kiadványban (*Autour de l'impersonnel*) két olyan cikk is található, amelyben nyomon követhető a hagyományos felfogás tovább élése.

Az egyik tanulmány szerzője, J. CHOCHÉYRAS (1985) csak az *il me souvient* [eszembe jut] és a *je me souviens* [emlékszem] kifejezésekkel foglalkozik, amelyek közül csak az előbbi személytelen formájú. Számunkra az az érdekes, hogy nem nyelvészeti, hanem stilisztikai szempontból vizsgálja ezeket: megfigyeli, hogy a különböző, klasszikus irodalmi alkotásokban melyik kifejezés szerepel e kettő közül, s ezeknek mi a szerepük, az értékük az adott műben. Ez a

megközelítés azt sugallja, hogy a szerző a személytelen (kifejezés- vagy mondat) formát pusztán stilisztikai variánsnak, retorikai fordulathat tekintti.

A másik, ugyanebben a kötetben megjelent cikk (1985) szerzője, L. DABÈNE a spanyol nyelv "meteorológiai" kifejezéseiről tesz néhány észrevételt, összehasonlítva ezeket francia megfelelőikkel. A tanulmány rövid, megfigyeléseken alapuló összevetésre szorítkozik, amely nem tárja fel a személytelen igék természetét; L. DABÈNE sem közöl több ismeretet, mint amit a klasszikus (hagyományos) grammatikák.

Végül itt szólok a (6. számú jegyzetben) már említett H. OLSSON elemzéséről (1986), amely főként a "személytelen" szakszó jelentéséről szól: a szerző azt mutatja be, hogy az általa vizsgált grammatikák hogyan interpretálták ezt a szót, valamint röviden, a hagyományos grammatikában megszokott módon ismerteti a személytelenség alaptípusait.

II. FEJEZET

Újabb megközelítések

Ebben a fejezetben két olyan cikket mutatok be, amely kimondottan a személytelenséggel foglalkozik, s transzformációs megközelítéssel tárgyalja a témakört (D. GAATONE 1970, R. MARTIN 1970).

David GAATONE cikke (*La transformation impersonnelle en français*) már a címével is jelzi, hogy:

- a személytelen szerkezetekkel kíván foglalkozni, s nem vizsgálja a személytelen igéket;
- alapvetően transzformációs háttérrel megközelíthető szerkezeti problémának tekinti e kérdést.

D. GAATONE már a cikk első mondatában meghatározza, milyen kapcsolatot lát egy személyes és az "annak megfelelő" személytelen mondat között: "minden olyan személytelen mondat, amely nem lexikalizálódott, egy nem személytelen mondat deriváltjának tekinthető, ahol a deriváció egy transzformációs³⁰ szabály segítségével történik" (1970:389). Tehát, például, az

- *il s'était développée une panique mystérieuse*
[keletkezett egy titokzatos pánik]

mondat az

- *une panique mystérieuse s'était développée*
[titokzatos pánik keletkezett]

alapmondat deriváltjának tekinthető a szerző szerint. Bár

a konkrét példamondatpár megfelel ennek az állításnak, az ezt megelőző általánosítás — mint azt az I. fejezetben láthattuk — hamis.

D. GAATONE a személyes-személytelen mondatok közti kapcsolatot ugyanolyan természetűnek látja, mint az aktív-passzív mondatok között lévő viszonyt, szerinte ugyanis mindkét típusú transzformáció abban áll, hogy a mondatokban szereplő két szintagma sorrendjét felcseréljük.³¹

A kissé merev és kifogásolható formai leírás után a szerző egy szemantikai megszorítást tesz: a formai átalakítás során a jelentésben nem következhet be változás.³²

A továbbiakban konkrét példán láthatjuk, hogyan változik meg a személyes mondat szerkezete a személytelenné való átalakítás során:

a) *des invités arrivent*

[vendégek érkeznek]

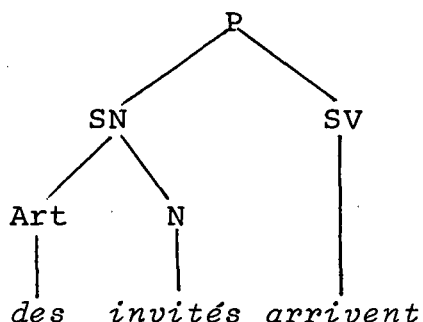
b) *il arrive des invités*

[érkezik vendégek]

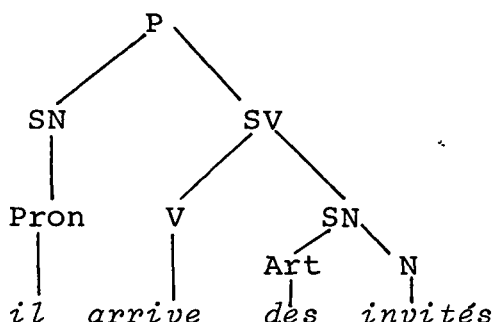
Azonnal látható, hogy a szintagmák felcserélődésén kívül az ige számbelisége is megváltozott: a többes szám harmadik személyből egyes szám harmadik személybe került az ige³³, noha az első mondat alanya többes számú maradt a második mondatban. A következő két ágrajz jól mutatja a két szintagma helyének megváltozását, de — természetesen — az ige többes számból egyes számba való átlépését nem magya-

rázza meg:

a)

b)

Az ágrajzokról leolvasható, hogy az a) mondatban lévő főnévi csoport a b) mondatban az igei csoport részévé válik, s egyidejűleg az a) mondatbeli helyét az *il* névmás foglalja el.

A b) mondat ágrajzának kapcsán az a probléma merül fel, hogy ez a mondat — szerkezetét, formáját tekintve — semmi-
ben sem különbözik egy olyan mondatról, mint például az:

c) *il accueille des invitations*

[ő vendégeket fogad],

amelynél ugyan könnyedén megmondható, hogy miben különbözik a b) mondatról — az *il*-nek konkrét referense van és az *accueillir* [összegyűjt, fogad valamit/valakit] ige tranzitív —, de ágrajza ugyanakkor megegyezik a b) mondatéval³⁴, tehát a kiinduló (a) mondat alanya a személytelen (b) mondatban úgy viselkedik, mintha az ige tárgya lenne. A feladat annak kimutatása, hogy míg a c) mondat igei csoportjában

a *des invités* [vendégek] valóban közvetlen tárgy, addig ez nem igaz a b) mondat *des invités* kifejezésére. Ennek bizonyítására több lehetőség is kínálkozik. Mindkét mondattípus esetében az ige jobb oldalán álló főnévi csoport pronominalizálható az *en* határozói névmás segítségével³⁵. Ha ez a behelyettesítés grammatikus/agrammatikus oppozíciós mondatpárt hoz létre, akkor elértük a célunkat. A behelyettesítéssel a következő két mondat jön létre:

Il attend des invités. → *Il en attend.*

[Ő vendégeket vár.] [Ő "azokból" vár.]

Il arrive des invités. → *Il en arrive.*

[Érkeznek vendégek.] [Érkezik "azokból".]

Mindkét esetben grammatikus mondatot kaptunk eredményként, így nem tudtuk bebizonyítani, hogy a két mondat között van különbség.

Hasonló módon, névmással történő behelyettesítéssel próbálja kimutatni az ilyen típusú mondatok közötti különbséget Marek KEŒIK (1984:52). Ő a következő két mondatot vette alapul:

Il arrive des hommes. → *Il en arrive.*

[Érkeznek férfiak.] [Érkezik "azokból".]

Il mange des gateaux. → *Il en mange.*

[Ő süteményeket eszik.] [Ő azokból eszik.]

A következő behelyettesítést a *que* [mi?, mit?] kérdő névmással végezve az alábbi eredményt kapjuk:

Qu' arrive-t-il?

[Mi történik?]

Que mange-t-il?

[Mit eszik ő?]

KEŞIK ezután tagadás alkalmazásával próbál bizonyítékot szerezni a látszólag azonos mondatok különbségére (a tagadás során a határozatlan névelőt *de* prepozícióval kell helyettesíteni):

Il n'est pas arrivé d'hommes.

[Nem érkeztek emberek.]

Il n' a pas mangé de gâteaux.

[Ő nem evett süteményeket.]

Eddig még csak a mondatok hasonlóságáról sikerült meggyőződünk, ami a felszíni szerkezetek hasonlóságainak köszönhető, ezek azonban eltűnnek, ha a névszói csoport határozott névelőt³⁶ kap, tekintve hogy a határozott determinánsok előfordulása igen korlátozott a személytelen mondatban³⁷:

**Il est arrivé les hommes.*

["Az érkezett az emberek."]

Il a mangé les gâteaux.

[Ő megette a süteményeket.]

Ennél az átalakításnál bebizonyosodott, hogy a két mondat-típus csak a felszíni szerkezetét tekintve azonos, ám M. KEŞIK és D. GAATONE is — ez utóbbi ugyanilyen módon bizonyította a két mondat közti különbséget — folytatja a gondolatmenetet. Felismerik, hogy léteznek olyan személytelen mondatok, amelyek főneve előtt mégiscsak előfordulhat határozott névelő:

Il reste l'homme.

[Marad az ember.] vagy

Il arrivera la guerre.

[Bekövetkezik a háború.]

Ezek a mondatok ismét úgy viselkednek, mint a fentebb említett c) mondat. Ha azonban a határozott névelős főnevet behelyettesítjük a *le, la* [azt], *les* [azokat] névmási sorozat megfelelő tagjával, agrammatikus mondatokat kapunk eredményül:

d' **Il le reste*

e' **Il l'arrivera.*

A D. GAATONE által írt tanulmány itt nem ér véget, de — mivel a folytatás már nem közöl releváns eredményeket elemzésünk szempontjából —, nem áll szándékomban a szerző más irányú gondolatmenetét³⁸ ismertetni. Az eddig leírtak alapján is megállapíthatjuk, hogy D. GAATONE cikke a személytelenség kutatásának jelentős fejlődési szakaszáról ad számot. A szerző nemcsak szintaktai kérdésnek tekinti e jelen-

séget, hanem kimondottan transzformációs problémát lát benne. Egzakt módon, szintaktikai eszközökkel mutatja ki két, látzólag azonos szerkezetű mondat különbségét, elemzési módszere tehát nem a hagyományos grammatikában megismert subjektív, az ösztönös nyelvtudáson alapuló feltevés illetve magyarázat, hanem pontos, explicit szintaktikai érvelés és bizonyítás³⁹.

A másik cikk, amely szintén a személytelenség vizsgálataival foglalkozik, Robert MARTIN cikke (*La transformation impersonnelle*), amely ugyancsak 1970-ben jelent meg.

A szerző már tanulmánya első mondatában rávilágít arra, hogy a személytelenséget vizsgáló elemzések eddigi központi problémája az *il* morféma szerepének és értékének, valamint a hagyományosan "valóságos" illetve "logikai" alanynak nevezett szegmentum funkciójának meghatározása volt. R. MARTIN meggyőződése szerint a transzformációs grammatika feltevéseinek segítségével kitisztulnak ezek a kutatások. A szerző — Nicolas RUWET (1968) művére támaszkodva — megpróbálja meghatározni, melyek a személytelen transzformáció feltételei. R. MARTIN mindenek előtt három személytelen mondat-típust különít el, amelyeknek egyetlen közös vonásuk a mondat élén álló *il* morféma⁴⁰:

1. *Il passe un train toutes les heures.*

[Megy egy vonat minden órában.]

2. *Il importe qu'il reprenne confiance.*

[Fontos, hogy visszaszerezze a bizalmat.]

3. *Il pleuvra demain.*⁴¹

[Esni fog holnap.]

A cikkíró mindhárom mondathoz szintagmatikus jelölőt⁴² rendel. Az első típushoz a következő szintagmatikus jelölő tartozik:

$il \times SV \times SN (\times X)$

ahol SV az igei, SN a névszói, X pedig a körülményhatározói szintagmát jelöli, s ez utóbbi változó helyű, abban az értelemben, hogy megelőzheti, követheti vagy körülveheti a névszói szintagmát⁴³.

Ez a felszíni szerkezet egy olyan szinguláris transzformáció eredménye, amely a kiinduló ("alap") mondat⁴⁴ névszói csoportját az ige mögé helyezi át. A transzformáció ábrázolása:

$P \rightarrow P'$

$SN \times SV (\times X) \rightarrow il \times SV \times SN (\times X)$

Un train passe toutes les heures. → *Il passe un train toutes les heures.*
[Egy vonat megy minden órában.]

[Megy egy vonat minden órában.]

Figyelemreméltó a szerzőnek az a megjegyzése, hogy a személytelen transzformáció késlelteti az alanyi névszói szintagma megjelenését, mivel a mondat elejére helyezi át a

"személytelen" *il* morfémát.

A második mondat típus szintagmatikus jelölője mindenben hasonlít az elsőére [*il* × SV × SN (×X)], azzal a különbséggel, hogy a névszói szintagma lehet egy olyan mondat, amely előzőleg egy *que* [ez esetben: hogy] kötőszóval bevezetett transzformáción ment keresztül (*Il importe qu'il reprenne confiance*. [Fontos, hogy visszaszerezze a bizalmat.]) illetőleg lehet egy *de* prepozícióval bevezetett főnévi igenes szintagma (*Il importe de reprendre confiance*. [Fontos visszaszerezni a bizalmat.]). Ez a szerkezet létrejöttének módjában is különbözik az előzőtől, mivel a személytelen transzformációt megelőzi egy generalizált transzformáció, amely a mátrix-mondatba ($P_1 = \text{Ceci importe}$ [Ez fontos]) behelyezi a konstituens mondatot ($P_2 = \text{Il reprend confiance}$ [Ő visszaszerzi a bizalmat]), amelyet a *que* kötőszóval vagy a főnévi igenévvel nominalizáltunk.

a) A P_2 nominalizációja:

*Qu' il reprend confiance / qu' il reprenne
confiance / reprendre confiance*

[Hogy visszaszerzi a bizalmat / hogy visszaszerezze
a bizalmat / visszaszerezni a bizalmat]

b) Generalizált transzformáció: P_2 beépül a

P_1 -be → $*P'_3$:

**Qu' il reprenne confiance* }
**De reprendre confiance* } *importe*

c) Személytelen transzformáció: $P'_3 \rightarrow P_3$:

Il importe { *qu il reprenne confiance.*
[hogyz visszaszerezze a bizalmat.]
[Fontos.] { *de reprendre confiance.*
[visszaszerezni a bizalmat.]

Ez a személytelen transzformáció kizárólag a szintagmatikus jelölők szintjén érvényes (és nem a konkrét mondatokén), mivel ez a transzformáció kötelező⁴⁵ jellegű, hiszen a $*P'_3$ agrammatikus volt.

Végül a harmadik mondatípus szintagmatikus jelölője:

$il \times SV (\times X),$

amelynél R. MARTIN azt a feltevést fogalmazza meg, hogy a névszói szintagma nullára redukálódik, mivel az igei szintagma ez esetben összeegyeztethetetlen mind a cselekvő ("ágens"), mind pedig az elszenvető ("páciens") gondolatával. Így a transzformáció folyamatának leírása a következő:

$(*SN) \times SV \rightarrow il \times SV (\times *SN)$

A névszói szintagma eltűnése miatt itt törléses transzformációról van szó.

Ha pontról pontra végigkövettük a szerző gondolatmenetét, magunk is eljuthatunk a R. MARTIN által is megfogalmazott következtetésig: lényegében a személytelen transzformá-

ció minden esetben így írható fel:

$$SN \times SV \rightarrow il \times SV \times SN,$$

azzal a megkötéssel, hogy az első esetben fakultatív, a másodikban kötelező, a harmadikban pedig törléses jellegű.

Bár ez az egyszerű(sített) séma igen tetszetős, mégis, kissé erőltetettnek tűnik: mintha a szerző mindenáron egy prekonceptióhoz kívánná igazítani a grammatikai eljárást. Emellett nem kapunk magyarázatot a személytelen mondatban megjelenő *il* morféma szerepére sem. Talán maga R. MARTIN is érzi, hogy a három mondattípus azért mégsem egy szinten helyezkedik el, hiszen a személytelen transzformáció feltételeit és szerepét már csak az első mondattípus alapján próbálja meghatározni⁴⁶.

A személytelen transzformáció feltételei R.

MARTIN szerint

A névszói szintagma

R. MARTIN úgy véli, hogy a személytelen transzformáció egyik feltétele az, hogy a névszói szintagma névelője határozatlan legyen. Az előzőekben már láttuk, hogy ez a merev megkötés hamis, hiszen léteznek olyan grammatikus személytelen mondatok, amelyekben a névszói csoport előtt határozott névelő szerepel.

A személytelen mondat névszói csoportját megelőzheti határozott és határozatlan számnév (*il passera trois, dix, quelques, plusieurs trains* [menni fog három, tíz, néhány, több vonat]), kérdő névmás (*il passera quel train?* [melyik vonat fog menni?])⁴⁷, valamint részelő névelő; ezek az információk nem nyújtanak túl sok újdonságot: körülbelül így látták ezt a hagyományos grammatikák is. R. MARTIN helyesen állapítja meg, hogy birtokos névmás vagy mutató névmás nem fordulhat elő a személytelen mondatban: **il passera ton*⁴⁸/*ce train...* [menni fog a te vonatod/ez a vonat...]. Ugyanakkor mégis előfordulhat határozott névelő a névszói szintagma előtt, ha az nem az üzenet egy már említett részére vagy egy adott szituációra utal vissza (MARTIN 1970:380): *il passera le train que tu a déjà pris la semaine dernière* [menni fog az a vonat, amellyel a múlt héten utaztál].

Számomra ellentmondónak tűnik az idézett példamondat és az indoklás. A mondat grammatikusságában nem kételkedem, de úgy gondolom, itt éppen egy adott szituációra utalunk vissza, tehát a szerző által adott magyarázat, véleményem szerint, nem helytálló.

Az igei szintagma

R. MARTIN, miután megvizsgálta, milyen feltételek szükségesek ahhoz, hogy egy névszói szintagma beléphessen a személytelen mondatba, a továbbiakban ugyanezt vizsgálja az igei szintagmánál. Kategorikusan kijelenti, hogy az ige soha nem lehet tranzitív⁴⁹, az kötelezően intranszitiv vagy, kivételesen, indirekt tranzitív. E megfogalmazás alapján két gondolat merülhet fel: 1.) a tranzitivitás fogalmát mindenképpen tisztázni kell a személytelenséggel kapcsolatban (is), 2.) R. MARTIN iménti megfogalmazása ("kötelezően, mégis... kivételesen ...") a hagyományos grammatikák bizonytalan, nem explicit leírásaira emlékeztet.

A következő okfejtés R. MARTIN cikkének legvitathatóbb, legkönnyebben támadható részét képezi. R. MARTIN szerint azok az igék, amelyek részt vehetnek a személytelen transzformációban, szükségszerűen bekövetkezést, létezést vagy nemlétezést fejeznek ki. ["... pour se prêter à la T_{imp} , un tel verbe exprime nécessairement la survenance, l'existence ou l'inexistence."] (1970:381) Kijelentésének igazolására tekintélyes mennyiségű példamondatot sorakoztat fel, amelyek közül csak azokat mutatom be, amelyek segítik a gondolatmenet folytatását:

Qu'il survienne quelque fait anormal et...

[Hogy bekövetkezzék valami rendhagyó dolog és ...]

Il existe des ouvrages qui ...

[Léteznek művek, amelyek ...]

Il meurt un homme toutes les minutes.

[Minden percben meghal egy ember.]

E példák alapján kifogástalannak tűnik a szerző érvelése: a felsorolt igék (*survenir* [bekövetkezik], *exister* [létezik], *mourir* [meghal]) valóban megfelelnek a szerző kikötésének. De máris felmerül a kérdés: mi az oka annak, hogy az eddigiekben bemutatott személytelen mondatok egyikében sem fordultak elő a fent említett igék, s mégis grammatikusak voltak ezek a mondatok? R. MARTIN a következőkben ilyen mondatokat mutat be, pl.:

Il passe un train tous les matins.

[Megy egy vonat minden reggel.]

Ez a mondat azért grammatikus, a szerző szerint, mert a vonat létezése valós egy adott helyen és időben, tehát implicit módon azt sugallja, hogy ami megy, az létezik⁵⁰. Az

Il dormait un chat dans un coin de la pièce.

[Aludt egy macska a szoba sarkában.]

mondat indoklását — az előbbiek alapján, analógiás úton — szinte magunk is kitalálhatjuk: egy macska "volt található" a szoba sarkában, ez a macska aludt, s ha valaki valahol, adott helyen és időben (!) található és alszik, az létezik.

Ezzel szemben, ha egy ige "nem sugallja" ["ne suggère pas"⁵¹] (MARTIN 1970:381) a bekövetkezés vagy létezés gondolatát, írja R. MARTIN, akkor semmiképpen sem fordulhat elő személytelen mondatban:

**Il dégelait la plupart des rivières.*

[A folyók nagy része felolvadt.]

A példa önmagáért beszél, jól látható, hogyan kerül önellentmondásba a szerző. Ha az első három példamondat alapján elfogadjuk is, hogy a *dégeler* [felolvad] sem bekövetkezést, sem létezést/nemlétezést nem fejez ki, akkor sem érthető, hogy miért agrammatikus ez a mondat, hiszen ha a folyók egy adott helyen és időben felolvadnak, akkor azoknak léteznük is kell.

Itt tehát igen jól megfigyelhető, hogy — még ha a kiindulópont⁵² elfogadható lett volna is —, a szerző gondolatmenete meglehetősen logikátlan, következetlen, önellentmondó.

A továbbiakban R. MARTIN még igen sok grammatikus mondatot⁵³ sorol fel, az előzőhöz hasonlóan indokolva meg ezek rosszul formált voltát, majd összegzésképpen — mintha eddigi érvelése kifogástalan lenne — megerősíti a személytelen transzformációra vonatkozó fentebb megfogalmazott megszorításokat.

A személytelen transzformáció szerepe

R. MARTIN szerint

Cikkének második részében R. MARTIN a személytelen transzformáció szerepét — tehát lényegében a személytelen mondat létjogosultságát — vizsgálja.

Itt utalnék arra, hogy R. MARTIN nem fogalmazza meg azt, amit D. GAATONE egyértelműen kimond: a személytelen transzformáció során a jelentés nem változhat, viszont feltehetőleg ő is magától értetődőnek tekinti ezt a megkötést, hiszen a továbbiakban azt kutatja, melyik szintagma (szekvencia) hordozza az információt, illetve a formai változás milyen téma-réma változást⁵⁴ eredményez (ezt viszont D. GAATONE nem elemzi, vö.: 32. számú jegyzet).

R. MARTIN szerint a személyes mondatban egyensúly áll fenn a névszói szintagma (amiről közlünk valamit) és az igei szintagma (amit közlünk, ami új információt nyújt) között. Ez az egyensúly azonban a személytelen mondatban felbomlik: az *il* egyrészt "késlelteti" a névszói szintagma megjelenését, másrészt a névszói szintagmát is az információt hordozó részhez utalja:

$$\text{SN} \times \text{SV} \rightarrow \text{il} \times \underbrace{\text{SV} \times \text{SN}}$$

for-
téma réma mális réma
alany

A szerző a passzív transzformáció során keletkező információhordozó-változást is megvizsgálja, s a személytelen transzformációhoz hasonlatosnak véli az itt lezajló változásokat⁵⁵.

Ha elfogadjuk R. MARTIN állítását, akkor logikusnak tűnik az indoklása is: a névszói szintagmának ahhoz, hogy az információhordozó része legyen, valamiféle újdonságot kell közölnie az üzenet egy, már említett részére vonatkozóan; ezért nem szerepelhet határozott névelő a névszói szintagmában: ha egy megelőző szintagmára utalunk, ezzel azt erősítjük meg, hogy az alany már ismert, s így nem szerepelhet többé az új információban. A második megszorítás az igei szintagmára vonatkozik: R. MARTIN ismét leírja, hogy az ige-nek bekövetkezést, létezést vagy nemlétezést kell kifejeznie.

Ez utóbbi két kikötéssel kapcsolatban felvetődik egy olyan probléma, amely megkérdőjelezi a két állítás valamelyikének igazságát: az első megszorításból (a személytelen mondat névszói szintagmája előtt nem szerepelhet határozott névelő) feltehetőleg az is következik, hogy a szóban forgó névszó nem lehet tulajdonnév. Tehát az **il arrive Pierre* [érkezik Péter] csakis agrammatikus mondat lehet. A második megszorításnak (az ige létezést, stb. fejezzen ki) azonban megfelelhet az ige is (aki érkezik, az létezik is — ld. előzőek analógiája alapján), de megfelelhet maga a tulajdonnév is, hiszen, mint KIEFER Ferenc írja: "Nem véletlen..., hogy

a tulajdonnév bármilyen szintaktikai helyzetben és amikor eredeti funkciójában használjuk, mindig jár egzisztenciális előfeltevéssel." (KIEFER 1983:228)

R. MARTIN — az információhordozó megváltozásával kapcsolatos — elgondolásához egy megfigyelésen alapuló megjegyzést fűzök hozzá.

Az *il arrive un train* [érkezik egy vonat] típusu személytelen mondat inkább az írott nyelvben fordul elő, míg a beszélt nyelvben az *il y a un train qui arrive* [van egy vonat, ami érkezik] változatot használják. Ez utóbbi azonban kétértelmű mondat: egyrészt jelentheti egy vonat érkezését [*l'arrivée d'un train*], másrészt jelentheti azt is, hogy a vonatok (amelyek ott vannak, amelyeket várnak, stb.) közül van egy, ami érkezik. Ezt úgy is kifejezhetjük: *un des trains arrive* [a vonatok egyike érkezik]. E kettős interpretálási lehetőségnek a magyarázata az — a beszélt nyelvben oly gyakran használt — *il y a* [van] kifejezésben keresendő, amely olyannyira kétértelművé teszi a mondatot, hogy a belőle interpretálható két mondathoz két teljesen különböző mély strukturát kell posztulálnunk. Tehát nem arról van szó, hogy két különböző *un* [egy] morfémát (egyszer mint határozatlan névelőt, máskor mint határozott számnevet) kell feltételeznünk. Az első értelmezési lehetőség esetére (amikor a bekövetkező esemény a vonat érkezése) az lehet a magyarázat, hogy valójában nincs téma: a mondat nem annyira

a mit csinál egy vonat? [*que fait un train?*] kérdésre, hanem inkább a mi történik? [*que se passe-t-il?*] kérdésre válaszol. Így a teljes mondat rémának tekinthető. A másik értelmezési lehetőségre adandó magyarázathoz valószínűleg alaposabb vizsgálat szükséges.

Az eddigiek összefoglalásaként elmondhatjuk, hogy a további kutatás számára újabb szempontok merültek fel: szükséges megvizsgálni azon igék szemantikáját, amelyek részt vesznek a személytelen átalakításban, valamint fel kell tárni a téma-réma elhelyezkedését és ezek megváltozását a személytelen mondatban.

III. FEJEZET

A személytelenség néhány problémájának egy
lehetséges megoldása

Az eddigi megfigyelések alapján a következő alapproblémák merültek fel a személytelenséggel kapcsolatban:

- a jelenség nem korlátozható a "kimondottan" személytelen (meteorológiai) igék megjelenésére;
- a személytelen szerkezetek igen produktívak, előfordulásuk mennyisége a személyes szerkezetéhez hasonló, tehát nem lehet szórványos, stilisztikai fordulatnak tekinteni, tanulmányozásuk igen alapos munkát igényel;
- a személytelen szerkezeteknek igen sok fajtája van, ezeket — ha lehet — egy koherens elméleti keretben kell tárgyalni⁵⁶;
- ahogyan a személyes mondatoknak van aktív, passzív és pronominalis aspektusuk (*Jean vend des huitres* [János osztrigát árul]; *Les huitres sont vendues* [Az osztrigák el vannak adva]; *Les huitres se vendent bien cette année* [Az osztrigák jól kelnek el idén]), ugyanúgy a személytelen szerkezeteknek is léteznek ilyen alakjaik (*Il mange déjà plein de gens dans la salle du fond, montons au premier.* [Már tele van emberekkel a hátsó terem, menjünk fel az emeletre]. *En 1970 il a été construit pour la première fois une*

maison équipée du chauffage solaire. [1970-ben először lett építve napelemmel fűtött ház]; *Il se construit de plus en plus de maisons équipées du chauffage solaire* [Egyre több napelemmel fűtött ház épül]). Szinte magától adódik a következtetés:

a személyes/személytelen mondatpárok megfeleltethetők egymásnak, s így ugyanazok a szabályok vonatkozathatók rájuk. Ezt a feltételezést azonban bizonyítani vagy cáfolni kell.

- tisztázni kell a tranzitivitás/intranzitivitás fogalmát
- fel kell tárni az aktív-passzív átalakítás természetét
- elemezni kell az *il* morféma szerepét.

Az utóbbi három probléma — egységes elméleti háttérű — megoldására vállalkozik Nicole RIVIÈRE (1979).

A szerző hamisnak tart igen sok, a személytelenség természetével kapcsolatos elképzelést. Ha abból az általánosan elfogadott nézetből indulunk ki, hogy a személytelen átalakítás sémája:

$$GN_1 \times V \rightarrow il \times V \times GN_1,$$

(vö.: R. MARTIN 1970:378), ahol az alapséma nem-tranzitív, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy kizárólag intranzitív igék szerepelhetnek aktív személytelen mondatban. Ezt azonban cáfolja a következő mondat:

*Il mangeait déjà quelques personnes dans la
salle du fond.*

[Evelt már néhány ember a hátsó teremben.]

Igaz, tranzitív ige aktív személytelen mondatban való előfordulása nem túl gyakori, ugyanakkor nem is elhanyagolható. A tranzitív ige tárgyának megjelenése azonban agrammatikussá teszi az aktív személytelen mondatot:

**Il mangeait déjà quelques personnes des huîtres.*

[Evelt már néhány ember osztrigákat.]

Ha elfogadjuk, hogy az *il* — formáját és ige előtti pozícióját tekintve — csak alany lehet, akkor a tárgy helyét elfoglaló, az ige jobb oldalán álló főnév csak direkt tárgy lehetne, ami megint nem helytálló következtetés. Ezért nevezték hagyományosan "látszólagos" (vagy "grammatikai") alannak az *il*-t és "valóságos" (vagy "logikai") alannak az igt követő főnévi csoportot. Ez azonban csak felszíni megoldás, amely nem közöl ismeretet az *il* természetéről: ez az *il* nem sorolható a névmások rendszerébe, ami arra enged következtetni, hogy maga a személytelenség is speciális, sajátos jellemzőkkel bíró nyelvi jelenség. N. RIVIÈRE véleménye szerint (1979:291) az *il* megjelenése csupán grammatikai műveletek felszínen megmutatózó eredménye.

A másik hamis elképzelés szerint a passzív személytelen mondat sémája az alábbi:

$$il \times V_{passif} \times GN_2,$$

ez a $GN_2 \times V_{passif}$ sémából származik, mely utóbbi a $GN_1 \times V \times GN_2$ (alap)séma átalakítása. Ez a sorozat azt implikálja, hogy a passzív személytelen mondatban csak tranzitív ige szerepelhet. A következő példamondat azonban ellentmond ennek a következtetésnek:

*Après de longs et pénibles débats il a été
parvenu à un accord sur...*

[Hosszú és fárasztó viták után megegyezésre
"lett jutva"...ról].

E két példamondat alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az ige tranzitivitása, az aktív-passzív és a személyes-személytelen átalakítás szoros összefüggésben van egymással, így egy olyan elmélet felállítása lenne szükséges, amely tükrözi ezt a kapcsolatot.

N. RIVIÈRE a tranzitivitást — A. BLINKENBERG (1960) alapján — a szó etimológiájából kiindulva értelmezi: a tranzitivitás olyan reláció, amely lehetővé teszi a kapcsolódást [*transition*], az átmenetet [*passage*] két elem között.

A. BLINKENBERG szerint ezt az átvitelt nemcsak az ige láthatja el, hanem prepozíciók is, amelyeket "tranzitív szavaknak" nevez. Az ilyen szavak az általuk bevezetett szó és a mondat többi eleme közötti kapcsolatot jelzik. Ezzel a tranzitivitás-felfogással A. BLINKENBERG átfogja a tranzitivitás minden típusát, beleértve az intranzitivitást is (az átvitel lehet direkt, indirekt vagy redukálódhat zéróra, az ige osz-

tályától függően). Ez a felfogás egyben azt is mutatja, hogy a tranzitivitás értelmezése nem korlátozódhat az ige tulajdonságára, hanem ki kell terjeszteni a szintaxis szintjére.

N. RIVIÈRE három sémát posztulál a tranzitivitással kapcsolatban:

1. $GN_1 \quad V \quad GN_2$
2. $GN_1 \quad V \quad \text{Prép.N}$
3. $GN_1 \quad V \quad \neq \neq$

Az első séma a direkt tranzitivitásra vonatkozik, ahol az átmenet kizárólag az ige közvetítésével történik.

A második séma az indirekt tranzitivitást tükrözi, ahol szükséges feltétel egy "tranzitív szó" (amely a prepozíció). Ez az indirekt tranzitivitás egy szélesebb értelmezése, ez esetben ugyanis minden kiegészítő, amelyet az ige után álló prepozíció vezet be, indirekt tranzitív sémát alkot. Így ide-sorolható a következő mondat is:

Jean attend dans la cour.

[János vár az udvarban.]

Ezzel a tágabb értelmezéssel feloldható a $G \text{ du } XX^e$ indirekt tranzitív/intranzitív igefelfogásának ellentmondása is (ld. 23. oldal, táblázat).

A harmadik séma az intranzitivitás sémája, amikor sem az ige közvetítésével, sem más elem közbeiktatásával nem jön létre kapcsolat az alany és egy attól különböző elem között.

Mindezek alapján ugyanabból a szempontból vizsgálhatjuk a következő mondatokat:

<i>Jean</i>	{	<i>attend dans la cour.</i>
[János]		[vár az udvarban.]
	{	<i>mange dans la cuisine.</i>
		[eszik a konyhában.]

<i>Jean</i>	{	<i>part à la campagne.</i>
[János]		[vidékre indul.]
	{	<i>court jusqu' à la gare.</i>
		[az állomásig fut.]

<i>Jean</i>	{	<i>procède au rangement de ses papiers.</i>
[János]		[nekifog iratai rendezésének.]
	{	<i>parvient à ses fins.</i>
		[eléri a célját.]

A mondatokban szereplő igék mindegyike után prepozíciók szerepelnek, mégis hibásnak tűnhet ezen igék azonos szinten történő vizsgálata. A prepozíciók között különbség van aszerint, hogy fakultatívak illetve kötelezőek-e. Egy részük (helyhatározó, pl.: *dans la cour* [az udvarban], célhatározó, stb.) használata fakultatív, más részük (pl.: *parvenir à* [elér valamit]) alkalmazása kötelező. A hagyományos felfogás

értelmében az indirekt tárgynak (prepozíciós csoportnak) grammatikai, a körülményhatározónak pedig csak stilisztikai szerepe van. A továbbiak szempontjából azonban célszerű a körülményhatározókat is grammatikai státussal felruházni.

A tranzitivitás különböző fajtái és a passzív átalakítás kötöttek, pl.: a harmadik séma esetén (ahol nem áll kiegészítő az ige után) a passzív átalakítás kizárt, akár személyes, akár személytelen alakról van szó. Ezzel szemben nemcsak az első, hanem a második séma (ige + prepozíciós csoport) esetén is lehetséges passzív átalakítás (vö.: 18. oldal, táblázat: intranszítív, személytelen, passzív mondat nem létezik), vagyis a második sémában nemcsak tranzitív, hanem intranszítív igék is szerepelhetnek passzív, személytelen alakban. Így az alábbi mondatok:

*Il a été consommé dix tonnes de riz depuis
le 1er janvier.*

[Tíz tonna rizs lett elfogyasztva január 1 óta.]

Mais, il a déjà été mangé dans cette assiette!

[De hisz ebből a tányérből már lett fogyasztva!]

mellett intranszítív igéket tartalmazó mondatok is léteznek:

Il a déjà été intervenu auprès cette instance.

[Már fel lett szólalva a kérés ügyében.]

Il a ensuite été couru jusqu' à la gare.

[Aztán el lett futva az állomásig.]

A példákból kikövetkeztethető, hogy a *manger dans* [eszik valamiből] és az *intervenir auprès* [felszólal valami mellett] kifejezések egy sémába, a prepozíciós csoport sémájába tartoznak. (Ha ezeket mint igéket tekintjük, akkor tranzitív és intranszitivigékről lenne szó.) Látható, hogy a séma — és nem az ige — tranzitivitása dönti el, hogy az összeegyeztethető-e a személytelenséggel és/vagy a passzív átalakítással.

Mindezek alapján kimondhatjuk, hogy a hagyományos fel-fogás kiindulópontja, amely szerint az aktív személyes alapsémából az összes többi levezethető — téves. Eszerint a különböző átalakítási lehetőségek ábrázolása a következő:

aktív személyes mondat	+	passzív személyes mondat
(<i>X mange Y</i>)		(<i>Y est mangé</i>)
[<i>X megeszi Y-t</i>]		[<i>Y el van fogyasztva</i>]
↓		↓
aktív személytelen mondat		passzív személytelen mondat
(<i>Il mange X</i>)		(<i>Il a été mangé Y</i>)
[<i>Eszik X</i>]		[<i>El lett fogyasztva Y</i>]

A személyes aktív és passzív mondat megegyezik abban, hogy van egy közös elemük: az aktív mondat tárgya, amely a passzív mondat alanyává válik.⁵⁷ A személytelen szerkezet esetén azonban ez nem érvényes; ha az ige tranzitív, a személy-

telen mondatban csak az egyik argumentum szerepelhet: az aktív személytelen mondatba beléphet az alany, de törlődik a tárgy, azaz a tárgy kitétele agrammatikus mondatot eredményez (**Il mangeait déjà des gens des steaks.* [*Fogyasztottak már emberek hússzeleteket.]), a passzív személytelen mondatban pedig szerepel a tárgy, de törlődik az alany (**Il a été mangé 10 kg de riz au lait par les enfants.* [*El lett fogyasztva 10 kg tejberizs a gyerekek által.]). Így belátható, hogy hibás az előbbi összefüggés feltételezése, vagyis a személytelen aktív mondatnak nem a személyes aktív mondat az alapja. De ugyanilyen téves lenne az az állítás is, hogy a személytelen aktív mondatból alakítható át a személytelen passzív (ld.: N. RIVIÈRE 1979:298).

Úgy tűnik, a személytelen passzív forma szabályai [*principes*] nem azonosak a személyes passzív forma szabályai-val, így feltételezhető, hogy közvetlenül nem vezethető le egyik a másikból. Célszerű elvetni minden olyan kiindulópontot, amely a személyes aktív mondat alapján vezeti le a többi mondatot.

N. RIVIÈRE egy Antoine CULIOLI (1971) által kidolgozott elmélet alapján közelíti meg a fentiekben leírt problémákat. Feltételez egy három helyű, ún. szósémát [*schéma de lexis*], amely a következő — nagyon általános elemeket — foglalja magában: $\langle \xi_0 \xi_1 \pi \rangle$, amelyeknek elhelyezkedése és funkciója a következő:

ξ_0	π	ξ_1
kiindulópont	összekötő elem	célpont

Ez a kapcsolat nem az elemek felszíni sorrendjét mutatja, hanem egy bázissorrendet, amelynek több felszíni előfordulása lehet. Ezeket a helyeket különböző lexikai elemekkel lehet kitölteni, pl.:

ξ_0	π	ξ_1
()	()	()
a	r	b

ahol az a és b olyan lexikai elemeket jelentenek, amelyeket különböző tulajdonságokkal láttunk el, pl.: emberi élőlény, nem emberi élőlény, élettelen, stb., r pedig az összekötő elem [*relateur*].

Ezen kívül feltételezünk egy felszíni sémát, amelyben ezek a lexikai elemek elhelyezkednek. E felszíni séma tagjai: $C_0 \ V \ C_1$, ahol C_0 a zéró fokú kiegészítő [*complément de rang zéro*], V az ige [*verbe*], C_1 pedig az első fokú kiegészítő [*complément de rang 1*]. A felszínre kivetítve mindent, például a következő összefüggéseket írhatjuk fel:

kiindulópont	összekötő elem	célpont
()	()	()
a	r	b
C_0	V	C_1

Természetesen, ez csak egy lehetséges felszíni megjelenés, ezek az elemek többféleképpen permutálhatók.

N. RIVIÈRE következetesen, logikai megközelítéssel, az imént felvázolt elképzelés alapján tárgyalja a tranzitivitás/intranzitivitás, személyes/személytelen és aktív/passzív kapcsolat összefüggéseit. A feltételezett alap- vagy szóséma [*schéma de lexis*] alapján az összes többi felszíni előfordulás levezethető. Ennek lényegét a következőkben foglalhatjuk össze:

1. Ha a séma minden helye ki van töltve, akkor direkt tranzitív sémáról van szó, amely a személyes aktív mondathoz tartozik.
2. Ha a séma egyik helye nincs kitöltve:
 - a) A célpont helye kitöltetlen: ez az aktív intranzitív séma; ez akkor lesz személyes, ha a-t választjuk kiindulópontnak (C_0), és akkor lesz személytelen, ha a-t nem választjuk kiindulópontnak (ez esetben az *il* fogja kitölteni a C_0 helyet).
 - b) A célpont helye kitöltetlen, de egy prepozíciós csoport tölti ki ugyanazt a C_1 helyet a felszínen, ekkor indirekt tranzitív sémáról, és aktív személyes mondatról van szó.
 - c) A kiindulópont helye nincs kitöltve, az ige így csak passzív formában szerepelhet. Két lehetséges előfordulása:

- ha b a kiindulópont, személyes mondatot eredményez.
- ha b nem kiindulópont, személytelen mondat lesz, *il* elfoglalja a C₀ helyet.

3. Ha sem a kiindulópont, sem a célpont nincs kitöltve, a szerkezet szükségszerűen passzív lesz (mivel a nincs kitöltve, nem lehet kiindulópontnak venni), de szükségszerűen személytelen is lesz (mivel sem a, sem b nincs kitöltve, nincs argumentum, amely kitölthetné a kiindulópontot és így személyes mondatot eredményezhetne); szükségszerűen indirekt tranzitívitásról lesz szó (mivel a C₁ helyen prepozíciós csoport szerepel). Erre példa az:

Il a été déjà construit sur pilotis.

[Lett már építkezve cölöpökre.]⁵⁸

N. RIVIÈRE megközelítése talán az egyetlen olyan adekvát elemzés, amely ellentmondásmentesen ad egy lehetséges megoldást a személytelenség egy részével kapcsolatban felvethető problémákra (beleértve a felszínen megjelenő *il* morféma szerepének magyarázatát is). Újdonság a logikai természetű tárgyalási mód, amelynek segítségével eddig a legtöbbet sikerült feltárni a személytelenség mibenlétéről.

ÖSSZEFOGLALÁS

A személytelenség problémája a francia nyelvben — amint az talán az eddigiek alapján is kitűnt — olyan sokrétű és szerteágazó, hogy szinte lehetetlen valamennyi aspektusát egyetlen sémába tömöríteni. Dolgozatomnak nem is ez volt a célja. Inkább azt igyekeztem bemutatni, hogyan merültek fel egyre újabb kérdések, problémák, szempontok a különböző megközelítési módok megjelenésével, és egyáltalán: felszínre kerültek-e bizonyos alapvető problémák egy-egy adott grammatikában.

Úgy tűnhet, hogy dolgozatom első részében jóformán csakis kritikával illetem a bemutatott nyelvtanokat illetve a kimondottan e tárgykörrel foglalkozó cikkeket. A személytelenség rendszerezésére, explicit, minden kérdésre választ adó leírására természetesen én sem vállalkozhattam: mindössze azokat a kérdéseket, szempontokat kívántam összegyűjteni, amelyek alapján valamelyest képet kaphatunk a személytelenség mibenlétéről, természetéről, jellegéről, és amelyek figyelembevételével tovább lehet folytatni a kutatást, illetve újabb elemzési irányvonalakat lehet kijelölni.

Láttuk, hogy a *Le bon usage* és általában a "hagyományos" felfogású grammatikák kizárólag parole-szinten tárgyalják a nyelvi jelenségeket, ezért sem a konkrét témakörrel nem kapunk egységes képet, sem magáról a nyelvről. A problémában való továbblépést viszont mindaz segítette, amit a hagyományos grammatikák nem is tárgyaltak.

A transzformációs megközelítés már koherensebb képet tudott nyújtani a témaköréről: az e módszerrel dolgozó nyelvészek megpróbálták (egységes) szerkezeti elemzést adni, de a személytelen mondatok szerkezetének leírása — épp a túlzott egyszerűsítés miatt — túl általánosra sikerült, lényegében megmaradt a felszíni elemzésnél, s nem tudott számot adni a személytelenség sokféleségéről. Az olvasónak az a benyomása támadhat az ilyen tanulmányok (főként R. MARTINÉ) olvasása közben, hogy a személytelen átalakítás nem több egyszerű szintagmacserénél.

A transzformációs elméleti háttérrel tárgyalt elemzéseknél ugyanakkor haladásként értékelhetjük, hogy kiderült: a személytelenség témakörét (legalább) két részre kell osztani a vizsgálat szempontjából: külön-külön kell tárgyalni a személytelen igéket és a személytelen szerkezeteket.

(Ez abból is kikövetkeztethető, hogy pl.: D. GAATONE, N. RIVIÈRE kizárja vizsgálódásaiból a személytelen igéket, R. MARTIN pedig inadekvát módon tárgyalja ezeket.) Másfelől R. MARTIN — igaz, vitatható — elemzése arra hívja fel a figyelmet, hogy a személytelen szerkezetben szereplő igék szemantikájának is a kutatás tárgyát kell képeznie.

Ugyanezt támasztja alá Christian NIQUE (1974:125-127) néhány példamondata:

Un train arrive. → *Il arrive un train.*

[Egy vonat érkezik.] [Érkezik egy vonat.]

Un train roule. → [?]*Il roule un train.*

[Egy vonat gördül.] [Gördül egy vonat.]

Un train fume. → ^{*}*Il fume un train.*

[Egy vonat füstöl.] [Füstöl egy vonat.]

Amint e példák kitűnik, az ige jelentése nyilvánvalóan közrejátszik e mondatok elfogadhatóságának megítélésében.⁵⁹ Ezek alaposabb tanulmányozásához azonban igen árnyalt — pragmatikai, stilisztikai, performanciális, stb. szempontokat is messzemenően figyelembe vevő — szemantikai elemzésre lenne szükség.

Nicole RIVIÈRE ugyan igen korrekt módon oldja meg a személytelen szerkezetekkel kapcsolatos problémák egy részét (tranzitivitás, passzívvá való átalakíthatóság, *il* morféma megjelenése), de még így is igen sok kérdés marad megválaszolatlanul. N. RIVIÈRE nagy előrelépése az őt megelőző és a személytelenséggel (is) foglalkozó szerzőkkel szemben az, hogy felismeri: nem minden személytelen mondatnak feleltethető meg egy (ugyanolyan típusúnak vélt) személyes mondat. A transzformációs grammatika ezeket a mondatokat mindig megfeleltette egymásnak. Míg a hagyományos grammatika nem tudta adekvát módon kimutatni egyes mondatpárok megfelelését, addig

a transzformációs grammatika nem képes elfogadhatóan leírni a mondatok közötti nem-megfelelést. A transzformációs grammatika a hagyományos grammatikával szemben némileg az ellenkező végletet képviseli: olykor olyan mondatot is transzformáció eredményének tekint, amely esetleg nem az. Nicolas RUWET (1982) bírálja a transzformációs grammatikának azt az eljárását, hogy a párnak tartott mondatokra közös mély szerkezetet próbál felvenni (N. RUWET 1982:10), és célszerűnek tartja bizonyos "mondatpárok" esetén a külön mély szerkezet posztulálását. N. RIVIÈRE a grammatikus személyes és az addig annak megfeleltetett grammatikus személytelen mondatok nem-megfelelését ismeri fel és igyekszik kimutatni. Azt azonban — egyelőre — senki sem tudja megválaszolni, miként mutatható ki a *Le train arrive* [A vonat érkezik] és az **Il arrive le train* "mondatpár" nem-megfelelése. A magyarázat egy részét már ismerjük: határozott névelő nem fordulhat elő személytelen mondatban, de ennél jóval többet kellene tudnunk a téma-réma viszonyokról.

A következő mondatpár nem-megfelelése arra enged következtetni, hogy az állítás-tagadás természetét is alapos tanulmányozás alá kellene vetni:

Il ne clignote aucun feu dans la ville.

[Nem ég egyetlen közlekedési lámpa sem a városban.]

**Il clignote un feu dans la ville.*

Itt arra az esetre látunk példát, amikor a személytelen

mondatnak csak a tagadó alakja grammatikus, az állító azonban agrammatikus. Ennek a jelenségnek a magyarázatához feltehetőleg logikai természetű vizsgálatok is szükségesek.

Az alábbi példamondatok a szintaktikai mellérendelés problémájához tartoznak, ugyanis a két, külön-külön kifogástalan személytelen mondat az és kötőszóval összekapcsolva agrammatikussá válik:

Il arrive un train chaque minute.

[Érkezik egy vonat minden percben.]

Il repart un train chaque minute.

[Indul egy vonat minden percben.]

De: **Il arrive et repart un train chaque minute.*

Ugyanakkor viszont a személyes mellérendelő mondat grammatikus:

Un train arrive et repart chaque minute.

[Egy vonat érkezik és indul minden percben.]

Ez esetben felmerül annak a lehetősége, hogy nem pusztán a mellérendelés tette agrammatikussá a két, külön-külön jól formált személytelen mondatot: hozzájárulhatott a határozatlan névelő használata is. Noha eddig minden szerző azt hangsúlyozta, hogy a személytelen mondatban szinte kizárólag határozatlan névelő fordul elő, figyelmen kívül hagyták ennek generikus értelmű használatát. Erre a jelenségre figyel fel Marek KEŞIK (1984:29). Az alábbi mondatok szintén

azt látszanak igazolni, hogy generikus értelmű határozatlan névmás nem szerepelhet személytelen mondatban:

Un malheur n'arrive jamais seul.

[Egy baj nem érkezik soha egyedül.]

A baj soha nem jár egyedül.]

**Il n'arrive jamais un malheur seul.*

Tout abus sera puni.

[Minden visszaélés meg lesz büntetve.]

**Il sera puni tout abus.*

Chaque expérience compte.

[Minden egyes tapasztalat számít.]

**Il compte chaque expérience.*⁶⁰

A generikus értelmű határozatlan névelő tehát nem léphet be a személytelen mondatba. Ezt a jelenséget feltehetőleg nem tudjuk transzformációs keretek között magyarázni, itt valószínűleg funkcionális szempontokat kell figyelembe venni a mondatok adekvát leírásához.

Végül pedig elérkeztünk egy olyan problémához, amely az eddigiek során fel sem vetődött, hiszen minden szerző — kimondva vagy kimondatlanul — abból indult ki, hogy a személytelenné alakítás során — ha ez az átalakítás egyáltalán lehetséges — a jelentés nem változik meg. Ezt a meg-

figyelést támasztja alá a következő két mondat:

Beaucoup d'hommes sont arrivés.

[Sok ember érkezett.]

Il est arrivé beaucoup d'hommes.

[Érkezett sok ember.]

Ha viszont tagadjuk a fenti két mondatot, mindkettő grammatikus marad ugyan, de más-más jelentésű:

Beaucoup d'hommes ne sont pas arrivés.

[Sok ember nem érkezett meg.]

Il n'est pas arrivé beaucoup d'hommes.

[Nem sok ember érkezett.]

Ez esetben nemcsak a tagadás, de a kvantifikátor jelenléte, illetve a tagadás és a kvantifikátor együttes előfordulása okozhatja a jelentésváltozást. Hasonló jelentésmódosulás megy végbe az aktív-passzív átalakítás során, ha a mondatban kvantifikátor szerepel:

Tout le monde dans cette pièce connaît au moins deux langues.

[Ebben a szobában mindenki ismer legalább két nyelvet.]

Deux langues au moins sont connues de tout le monde dans cette pièce.

[Legalább két nyelv ismert mindenki által ebben a szobában.] (vö.: N. CHOMSKY 1971:186)

Ezekkel a mondatokkal és az általuk felvetett kérdésekkel kapcsolatban arra a több mint húsz éve tartó vitára utalhatunk, amelynek főbb kérdései az alábbiak:

- Létezik-e formálisan meghatározható szintaktikai kapcsolat az aktív és a "neki megfelelő" passzív mondat között (illetve van-e olyan folyamat/eljárás, amely oda-visszaalakítja a mondatokat)?
Vagy inkább két, egymástól függetlenül létrehozott mondat interpretációs asszociációjáról van szó?
- A passzív szerkezet alapvetően morfológiai vagy szintaktikai természetű jelenség-e?⁶¹

Az eddig felmerült problémák, kérdések⁶² — úgy vélem —, jól bizonyítják, hogy a személytelenség olyan általános nyelvészeti kérdés, amely csak kiindulópontját tekintve kötődik a francia nyelvhez: konkrétan itt jelenik meg számtalan típusa, fajtája, de maga a jelenség legalább két reprezentációs szinten vet fel kérdéseket (morfológia, szintaxis), kapcsolódik a szemantikához, a retorikához (vö.: M. KEŞIK 1986), a pragmatikához és a stilisztikához, továbbá felfedezhetők geo- és szociolingvisztikai aspektusai is (vö.: M. MAILLARD 1985:84-86)⁶³.

Mindez kapcsolatba hozható egy, a "Bevezetés"-ben már említett, mindez ideig kellőképpen nem tisztázott problémával: az elfogadhatósággal [*acceptabilité*]: A tapasztalatok — s ezek nemcsak a személytelenségre vonatkoznak — azt mutatják,

hogy az anyanyelvi beszélők különböző, egyéni szempontok alapján fogadnak el vagy utasítanak vissza megnyilatkozásokat. A megkérdezettek például a következő indokokkal vetettek el megnyilatkozásokat: a) "helytelen használatú", b) referenciálisan valószínűtlen, c) sértő, d) hazugság, e) ellentétben áll a szocio- kulturális ismeretekkel, f) "nem mondunk ilyet"⁶⁴. (Vö.: J. DUBOIS - F. DUBOIS - CHARLIER 1970:13). Ezeket a megnyilatkozásokat a megkérdezett anyanyelvi beszélők olyan indokok alapján tartották elfogadhatatlanoknak, amelyeknek — az első kivételével — szinte semmi közük sincs a grammatikához. Ítéleteikben a beszélők több normarendszert juttatnak érvényre, amelyek nem egy szinten helyezkednek el: lehetnek társadalmi eredetűek, logikai természetűek, valóságról való ismeretükre alapozottak, továbbá függhetnek a beszélők iskolázottságától, olvasottságától, pszichikai állapotától, esztétikai felfogásától (ld.: 64. számú jegyzet, c) pont), stb., tehát szerepet játszhat igen sok, nem nyelv(észet)i meghatározottságú kritérium.

Szinte elháríthatatlan nehézséget jelent a megnyilatkozások elfogadhatóságának megítélésében az a tény is, hogy a beszélőknek a felmérés során mindig elszigetelt, eredeti kontextusukból kiragadott (esetleg eredetileg is kontextus nélküli) megnyilatkozásokat kell értékelniük, így nem tudják őket mihez mérni: nem tudják eldönteni, beleillik-e a situációba, illik-e a szöveg stílusához, stb.

Személytelen szerkezetű mondatok minden szövegtípusban, minden műfajban (regény, publicisztika, esszé, stb.) előfordulnak, szövegtípusonként — természetesen — eltérő gyakorisággal.⁶⁵

A transzformációs grammatikák nem szólnak arról, hogy e szerkezeteknek csak bizonyos típusai alakíthatók át szabadon egymásba⁶⁶, így nem derül ki, hogy ez a transzformációs lehetőség mennyire szisztematizálható magában a (francia) nyelvi rendszerben. Feltételezhető, hogy bizonyos típusok esetében ez az átalakítás szisztematikus, ezeket tehát egy francia anyanyelvi beszélő is egymásból vezeti le vagy egymásból levezethetőknek véli, míg más esetekben észébe sem jutna e mondatok között valamiféle kapcsolatot feltételezni.

Mindez azt mutatja, hogy már az anyaggyűjtés során sokkal árnyaltabb, finomabb munkát kell végezni: meg kell vizsgálni a személytelenség "működését" az egyes szövegtípusokban a discours szintjén, a *langue* szintjén maradva ugyanis egy idő után már csak általánosságokat fogunk tudni mondani. A továbblépés fő irányát tehát a parole és a discours szintjén végzett árnyalt kutatásban jelölhetjük ki.

JEGYZETEK

1. A megközelítések sokfélesége inkább zavaró, nem segít a tisztánlátásban, vagyis a mennyiség ez esetben nem eredményez minőségi változást.

2. Érdeemes megjegyezni, hogy a nyelvészek viszont hajlamosak minden megnyilatkozást elfogadni, feltéve, hogy azok interpretálhatók.

N. RIVIÈRE (1977:24) bemutat egy rádióban hallott megnyilatkozást, amelyet a nem nyelvészek egyértelműen elutasítottak, a nyelvészek viszont elfogadták:

"L'association des parents du CES a déclaré que s'il ne leur était pas nommé un professeur de gymnastique, ils se verraient dans l'obligation..."

[A CES szülői értekezlete kijelentette, hogy ha nem neveznének ki testnevelő tanárt, kénytelenek lennének..."]

Mindez azt bizonyítja, hogy az "elfogadhatóság" mint kritérium mást jelent a nyelvészek, és mást a hétköznapi emberek számára, pontosabban: eltérő az a normarendszer, amelyhez mérten megítélik egy-egy mondat elfogadhatóságát.

3. Pl.: *"S'est-il pu d'être enfant? Se savoir né Jadis minime et vivre avec aplomb."*

(J. GROSJEAN: *Majestés et Passant*, 99. o.)

N. RIVIÈRE (1977:22) Michel HÉRIAU (*Le verbe impersonnel en français moderne, Thèse pour le Doctorat d'Etat, Université de Haute Bretagne, 1976*) munkájából veszi át ezt az irodalmi idézetet. Ezt a személytelen formát a megkérdozett anyanyelvi beszélők nem tarották elfogadhatónak.

4. A *Le bon usage* első megjelenése óta (1936) tizenegy, folyamatosan bővülő kiadást ért meg.
5. Ezt a célt ugyan M. GREVISSE nem fogalmazza meg explicit módon, de az a tény, hogy a példamondatok túlnyomó többsége klasszikus íróktól, költőktől származik, egyértelműen azt sugallja, hogy ezt a nyelvhasználatot kell mintának tekinteni, s minden igényes beszélőnek ezt kell követnie. Noha a könyv kilencedik kiadásának (1969:7) előszavában Fernand DESONAY azt írja, hogy: "... *il ne faut s'opposer aux nouveautés de la langue que «pour de bonnes et solides raisons»* ." ["... csak «megfelelő és alapos indokokkal» szabad a nyelvi újításoknak ellenállni."], azért ez a mű egyáltalán nem vesz tudomást a nyelv szaka-

datlan változásáról. A szerző egy meglehetősen merev, idealizált nyelvi norma kialakítását és megőrzését implikálja, amellyel csak bizonyos mértékig érthetünk egyet.

6. Még Hugo OLSSON 1986-ban megjelent cikkén is erősen érződik a hagyományos szemlélet hatása.
7. Így nem érthető, hogy miért volt szükséges első lépésként az alany típusainak megkülönböztetése.
8. Itt az ún. időjárást kifejező igékre kell gondolnunk.
9. Ez önmagában még nem baj, hiszen valaminek a hiánya is lehet előremutató jellegű, a negatív eredmény is eredmény, és a tudománytörténetben nem egy példát találunk arra, amikor éppen valaminek a hiánya serkentette a további kutatást.
10. Ez az összefogottság és kimerítő jelleg a két grammatika saját korszakán és keretein belüli kompaktságot és teljességet jelent.
11. Ez abban az esetben érvényes, ha szembeállítjuk a nyelvész és a grammatikus (nyelvtaníró) terminust.

12. Fontosnak tartom ezt a megkülönböztetést, hiszen a *Le bon usage* és a *G du XXe* ugyanabban az évben (1936) keletkezett, mindkettő hagyományos grammatika, de míg az előbbi említést sem tesz személytelen szervezetekről, az utóbbi ezt egyértelműen a személytelenség részének tekinti. A megkülönböztetés arra is utal, hogy a *G du XXe* szerzői felismerik — ha nem is tudják megmagyarázni — a személytelen igék és szervezetek eltérő jellegét.
13. Ugyanakkor magának az *il*-nek a státusát nem pontosítják.
14. Itt kivételt képez például a *Jean agit* [János cselekszik] és az *il s'agit de* [szó van valamiről] mondat.
15. A szerzők által felsorolt példamondatokat nem szándékozom bemutatni, mivel magát a csoportosítási kritériumot érzem fontosabbnak: ez meglehetősen homályos, a hagyományos grammatika megfogalmazásaira jellemző szemantikai kritérium, amelynek keretei jóformán tetszés szerint bővíthetők vagy szűkíthetők, s bárki szubjektíven azt "érthet" bele, amit akar.

16. A *GFC* nem mondja ki, hogy ezeken kívül van-e más lehetőség is, de úgy tűnik, a szerzők felsorolták az általuk ismert összes előfordulási formát.
17. Ennek igazolása két példamondatot mutatok be:
- a) *Chaque dimanche, il mange une bonne centaine de personnes dans ce restaurant.*
[Ebben az étteremben száznál is több ember eszik minden vasárnap.]
Ebben a mondatban tranzitív ige szerepel aktív személytelen mondatban.
- b) *Il a été parvenu à un accord dans les délais plus brefs que prévus.*
[Sikerült korábbi határidőkben megegyezni, mint amilyenekre számítottak.]
Ez esetben pedig intranszitiv ige szerepel passzív személytelen mondatban.
18. Ennél a pontnál felvetődik az a probléma, hogy az *obéir à* [engedelmeskedik vkinek] és az *assister à* [jelen van valaminél] illetve az *aspirer à* [törekszik valamire] igék valóban egy csoportba sorolhatók-e, ugyanis itt egy szemantikai természetű változás merül fel (ezt később vázolom).

19. Ti. a *se* [saját maga] visszaható névmás.
20. A táblázat szerint a *courir* [fut] ige intranszitiv, de mit mondhatunk akkor az olyan kifejezések esetén, mint pl.: *courir le cent mètres* [lefutja a száz métert] vagy *courir à sa perte* [vesztébe rohan]? Az első esetben direkt tranzitív, a második esetben indirekt tranzitív válik az ige?
Itt utalok arra, hogy J. DUBOIS (1967:82) az olyan igéket, amelyeknek tranzitív és intranszitiv alakjuk ugyanaz, szimmetrikus igéknek nevezi. Ilyenek pl.: *casser* [tör, törik], *jaunir* [sárgít, sárgul], *cuire* [főz, fő], stb.
21. N. RIVIÈRE (1977:14) Gérard MOIGNET (*Verbe unipersonnel et voix verbale, Travaux de Linguistique et de Littérature de Strasbourg IX, 1, 1971*) egyik megjegyzését idézi, amely szerint az ilyen mondatban szereplő *il* "univerzális személy" — ellentétben az emberrel —, de ennek az *il*-nek a szerepe ugyanaz, mint a *pro-nom*-nak [névmásnak], még akkor is, ha annak nincs főnévi referense: az *il* okoz, csinál valamit.
22. Ezt a problémát a hagyományos grammatikában (például a *Le bon usage*-ban) úgy próbálták megoldani, hogy az *il*-t látszólagos (vagy grammatikai), a névszói csoportot

pedig valóságos (vagy logikai) alanynak nevezték el.

23. Ennek nem mond ellent az a tény, hogy ugyanakkor több helyen, több címszó alatt is tárgyalják ezt a témát (főként a *Le bon usage* tartalmaz átfedéseket).
24. Például: a GREVISSE-műben nem foglalkoznak a személytelen szerkezetekkel, csak a személytelen igével. A $G du XX^e$ felismeri ugyan, hogy bizonyos személytelenség-típusok szerkezetek, de figyelmen kívül hagyja a névszói csoport szerepét. A $G du XX^e$ és a *GFC* tárgyalja a tranzitivitást mint alapvetően fontos kérdést a személytelenséggel kapcsolatban, de igen sok az önelentmondás és homályosság az elemzésekben.
25. Kivéve — természetesen — az ún. meteorológiai jelenségeket kifejező mondatokat.
26. A kérdőjel használatát az indokolja, hogy nem biztos, hogy minden személytelen mondatnak megvan a maga személyes párja.
27. A szerzők a transzformáció fogalmát sem pontosítják, rábízzák az olvasó intuíciójára.

28. Itt a GN V Prép.GN séma kétértelmű.
29. Ebben, az — elvileg lehetséges — megnyilatkozásban jelen idejű, passzív személytelen szerkezetéről van szó.
30. D. GAATONE is az olvasóra bízva, mit értsen transzformáció alatt, vö.: *GFC*, valamint: M. ARRIVÉ - F. GADET - M. GALMICHE (1986:305).
31. Ez a meglehetősen leegyszerűsített elgondolás már csak azért sem lehet igaz, mert:
- az aktív → passzív átalakítás esetén nem mindig tesszük ki a passzív mondatban az aktív mondat alanyát, például:
on a construit une maison (aktív)
[építettek egy házat]
une maison a été construite (passzív)
[egy ház lett építve]
az aktív mondat általános alanya tehát törlődik a passzív mondatban
 - a személytelen mondatba viszont mindig bekerül az *il* névmás.

32. A téma-réma változásról azonban nem tesz említést.
33. Látható, hogy mégsem csak egyszerű szintagmacsere történik az átalakítás során.
34. Itt egy felszíni szerkezeti homonímiával állunk szemben.
35. Ez esetben az *en* névmás nem fordítható magyarra, itt az a szerepe, hogy helyettesítse a *des invités* főnévi csoportot.
36. Vö.: *GFC* (1964:83)
37. Az olyan kimondottan személytelen kifejezés, mint pl.: az *il faut* [valami kell] természetesen kivételt képez: *il le faut* [az kell], *il me la faut* [nekem az kell].
J. DAMOURETTE et E. PICHON (1911-1940:463) megemlítik a következő, beszélt nyelvi példát: *Il vient tes élèves?* [Jönnek a tanítványaid?] — *Il les vient.* [Jönnek.] De ezek a megnyilatkozások népnyelviek, tájszólásban fordulnak elő, és kevésbé grammatikusak.

38. D. GAATONE, cikkének további részében, leginkább már csak megfigyeléseket, leírásokat közöl a személytelen mondatok különböző típusairól. Ezek a típusok alapvetően a hagyományos grammatika csoportosításait tartják meg, bár némileg finomítva, de még mindig nem kimerítően összefoglalva. Mivel ennek a csoportosításnak az alapsémáit az előzőekben már bemutattam, szükségtelennek tartom a csak menyiségileg több, de minőségileg az eddigiektől nem különböző sémák, típusok, példák felsorolását. Érdekes, hogy D. GAATONE — transzformációs megközelítése ellenére — nem mentes a hagyományos grammatika hatásától, hiszen lényegében ő is csak stilisztikai alakzatnak tekinti a személyes/személytelen oppozíciót, még akkor is, ha elismeri, hogy ez a jelenség igen gyakori (cikke végén még statisztikát is készít a személytelen mondatok különböző típusainak konkrét előfordulásáról). A hagyományos felfogás normatív, előíró célzatú hatása D. GAATONE feldolgozásmódjában is megmutatkozik: cikkének példamondatai szinte kivétel nélkül klasszikus művekből származnak.
39. E cikk olvasójának feltűnhet, hogy a hagyományos grammatikák által "meteorológiai"-nak nevezett igék ebben a tanulmányban elő sem kerülnek. A szerző — bár ezt írásában nem fogalmazza meg —

feltehetőleg egészen más természetűnek véli az ilyen típusú kifejezéseket, s így nem kívánja a személytelenség e két típusát azonosként kezelni. Vö. ezzel kapcsolatban R. MARTIN cikkét (1970), aki nem tud ellenállni e kísértésnek, s ugyanazt a megközelítést alkalmazza a személytelenség teljes körére vonatkozóan.

40. Az *il*-ről R. MARTIN is megjegyzi, hogy az nem cserélhető fel egy névszói szintagmával. (1970:377)
41. E három mondattípus közül csak az első nevezhető személytelen szerkezetnek, a második és a harmadik mondatban inkább "kimondottan" személytelen kifejezés, illetve ige szerepel.
42. VÖ.: N. RUWET (1968:248)
43. Pl.: *Il passe toutes les heures un train en direction de ...*
[Minden órában megy egy vonat ...
... irányába.]
44. R. MARTIN nem mondja ki, hogy minden személytelen mondatnak van egy személyes ("alapmondat"-nak tekinthető) megfelelője, ezt a kapcsolatot adottnak, "természetesnek" tekinti.

45. Tehát ezen a ponton is különbség van az 1. és a 2. mondattípus között: a második esetben nincsen választási lehetőség személyes és személytelen mondat között.
46. Ezt a bizonytalanságot érezhetjük R. MARTIN megjegyzésében, amely szerint a 2. és 3. mondattípust csak különleges előfordulásoknak tekinti. (1970:379)
47. Ez a mondat nem phrase, hanem énoncé: olyan megnyilatkozás, amely a mai francia beszélt nyelvben gyakran előfordul. "Irodalmi" változata (a "phrase") a *Quel train passera-t-il?* lenne, ennek ellenére szinte minden francia anyanyelvi beszélő elfogadhatónak ítélné a hátravetett kérdőszót tartalmazó mondatot is.
48. Ennek némileg megint ellentmond a 37. jegyzetben említett példa.
49. R. MARTIN (1970:380) példái: *Un train conduira les voyageurs à Paris.* [Egy vonat Párizsba viszi az utasokat.] De: **Il conduira un train les voyageurs...* már agrammatikus.
50. Ez a mesterkéltnek tűnő, meglehetősen ad hoc jellegű érvelés nehezen tartható még a 70-es évek gondolkodás-

módja szerint is. Könnyen a (nyelv) filozófia zavaros területére tévedhetünk, ha ezen az úton próbálunk meg elindulni.

51. Ismét előbukkan a hagyományos grammatikák kedvelt kifejezése.
52. Ám a kiindulópont is homályos, megfoghatatlan; egy csoportosításnál, kategorizálásnál nem lehet ennyire tág, ennyire sokféleképpen értelmezhető szemantikai kritériumokat megadni, hiszen ezeknek szinte bármilyen megfelel — szubjektív értelmezés kérdése ez, s lényegében a szerző is ebbe a — saját maga állította — csapdába esik bele.
53. A R. MARTIN által bemutatott, agrammatikusnak tartott mondatokat magam is ellenőriztettem egy francia anyanyelvi beszélővel. Az

**Il résistait plusieurs points à cette analyse pourtant serrée.*

[Több szempont is ellentétben állt ezzel az egyébként nagyon logikus elemzéssel.]

mondatról nem tudta egyértelműen eldönteni, hogy az valóban agrammatikus vagy sem. Többek között ez esetben találtam magam szembe azzal a — már-már tipikus-

nak mondható — megnyilvánulással, amikor az anyanyelvi beszélő azt mondja, az illető mondat tulajdonképpen nem rossz, de ő másként mondaná. Mindezek alapján két dologra következtek: egyrészt a R. MARTIN által jelölt szemantikai szempont valóban nem tűnik korrektnek, egyértelműnek, másrészt az ilyen bizonytalan megítélésű (a nyelvészetben ?-lél jelölt) mondatok esetében, az anyanyelvi beszélő intuícióján túl, feltehetőleg fontos szerephez jutnak bizonyos performancia-szintű tényezők is.

54. Nyilvánvaló, hogy — ha elfogadjuk, hogy minden személytelen mondatnak van egy személyes megfelelője — a személytelen mondatban valamiféle változás következik be, hisz a nyelvi gazdaságosság nem teszi lehetővé, hogy létezzék két olyan nyelvi elem (fordulat, kifejezés, szerkezet), amely pontosan ugyanazt jelenti, ugyanolyan funkciójú, ugyanolyan stilisztikai értékkel bír, stb., azaz nincs két olyan nyelvi elem (természetesen egy nyelvi rendszeren belül), amely bármely szövegekörnyezetben felcserélhető lenne anélkül, hogy bármiféle változás következne be. Vö.: szinonímák problémája, ld.: KÁROLY Sándor (1970:88).

viselkedik, vagy elő sem fordulhat benne:

Certains étudiants ne sont pas arrivés.

[Bizonyos egyetemisták nem érkeztek meg.]

**Il n'est pas arrivé certains étudiants.*

A *quelques* [néhány] pedig csak metanyelvi tagadással szerepelhet:

Il n'est pas arrivé quelques étudiants

(mais beaucoup).

[Nem néhány egyetemista érkezett (hanem sok).]

61. E kérdésekből kiindulva figyelemreméltó tanulmányt írt Françoise LÉTOUBLON és Jean-Pierre MAUREL (1985): a klasszikus (görög és latin) nyelvek, valamint az ezekből származó grammatikai örökség alapján próbálják magyarázni a jelenlegi nyelvi állapotot.
62. Természetesen az a mód, ahogyan egy grammatika a személytelenség problematikáját tárgyalja, ahogyan az ezzel kapcsolatos kérdéseket felveti, hü képet ad magának a grammatikának a természetéről is.
63. Érdekességként jegyzem meg, hogy a francia személytelenség igbo nyelvi fordítási sajátosságairól is készült egy tanulmány (B. OKIWELU 1985).

64. A megnyilatkozások a következők:

a) *Combien comptez- vous sur de personnes?*

[Hányra számítottok, személyre?]

b) *Pierre m'a dit qu'il était mort depuis hier.*

[Péter azt mondta nekem, hogy tegnap óta halott.]

c) *Tais ta gueule, mon pote!*

[Fogd be a pofád, kishaverom!]

d) *L'homme a débarqué sur Mars en 1950.*

[Az ember 1950-ben szállt le a Marsra.]

e) *Les gens ont vu un cheval rouge.*

[Az emberek piros lovat láttak.]

f) *Venons!*

[Jöjjünk!]

65. Nyilvánvalóan nem véletlen, hogy a publicisztikai szövegtípusban találhatóak meg legnagyobb számban. Okai ugyanazok lehetnek, mint a passzív mondatok használatának: lehetővé teszik a mondat alanyának mellőzését (esetenként szándékos elhallgatását).

66. Az általános szokás szerint a transzformációs grammatikák a passzív mondatokat az aktívból, a személytelen

mondatokat pedig a személyesből vezetik le. Inkább gyakorlati okok szólnak e sorrend mellett, elméletileg fordított irányú levezetés is elképzelhető lenne.

IRODALOMJEGYZÉK

ARRIVÉ, Michel — GADET, Françoise — GALMICHE, Michel
(1986). *La grammaire d'aujourd'hui*.
Flammarion, Paris.

BOER, C. de (1947). *Syntaxe du français moderne*.
Universitaire Pers, Leiden.

CHEVALIER, Jean-Claude — ARRIVÉ, Michel — BLANCHE-
BENVENISTE, Claire — PEYTARD, Jean (1964). *Grammaire*
Larousse du français contemporain. Larousse,
Paris.

CHOCHEYRAS, Jacques (1985). "«Il me souvient» et «je me
souviens» : de la cible à l'expérimentation."
In: *Autour de l'impersonnel*, ELLUG, Paris, 1985,
35-49. old.

CHOMSKY, Noam (1971). *Aspects de la théorie syntaxique*.
Éditions du Seuil, Paris.

DABÈNE, Louise (1985). "Quelques remarques sur les verbes
«météorologiques» en espagnol." In: *Autour de*
l'impersonnel, ELLUG, Paris, 1985, 119-124. old.

DAMOURETTE, J. — PICHON, E. [eds.] (1911-1940).

Essai de Grammaire de la Langue Française.

Tome IV, d'Artrey, Paris.

DUBOIS, Jean (1967). *Grammaire structurale du français:*

le verbe. Larousse, Paris.

DUBOIS, Jean — DUBOIS-CHARLIER, Françoise (1970).

Éléments de linguistique française: syntaxe.

Larousse, Paris.

GAATONE, David (1970). "La transformation impersonnelle

en français." *Le Français Moderne*, N° 4 [octobre

1970], 389-411. old.

GAIFFE, F. — MAILLE, E. — BREUIL, E. — JAHAN, S. —

WAGNER, L. — MARIJON, M. (1936). *Grammaire Larousse du*

XXème siècle. Larousse, Paris.

GREVISSE, Maurice (1936). *Le bon usage.* Duculot-Hatier,

Paris, ¹1936, ⁹1969.

KÁROLY, Sándor (1970). *Altalános és magyar jelentéstan.*

Akadémiai Kiadó, Budapest.

KELEMEN, Jolán (1968). *Syntaxe du français moderne*.

Tankönyvkiadó, Budapest.

KEŞIK, Marek (1984). "La phrase impersonnelle — problèmes de description." *Neophilologica*, Tome 4,

Katowice, 1984, 51-61. old.

KEŞIK, Marek (1986). "Description de la phrase impersonnelle entre la syntaxe, la sémantique et la rhétorique."

Linguistique générale et linguistique romane,

Vol. n° 1, Université de Provence, Aix-en-Provence,

1986, 251-263. old.

KIEFER, Ferenc (1983). *Az előfeltevések elmélete*. Akadémiai

Kiadó, Budapest.

LÉTOUBLON, Françoise — MAUREL, Jean-Pierre (1985).

"Passif et impersonnel." In: *Autour de*

l'impersonnel, ELLUG, Paris, 1985, 8-33. old.

MAILLARD, Michel (1985). "L'impersonnel français de «il»

à «ça»." In: *Autour de l'impersonnel*,

ELLUG, Paris, 1985, 63-117. old.

- MARTIN, Robert (1970). "La transformation impersonnelle."
Revue de Linguistique Romane, Tome 34,
[juillet-décembre 1970], 377-394. old.
- NIQUE, Christian (1974). *Initiation méthodique à la grammaire
généralive*. Armand Colin, Paris, ¹1974, ³1978.
- OKIWELU, Benedict (1985). "La traduction de l'impersonnel
français en igbo." In: *Autour de l'impersonnel*,
ELLUG, Paris, 1985, 125-142. old.
- OLSSON, Hugo (1986). "La concurrence entre il, ce et
cela (ça) comme sujet d'expressions impersonnelles
en français contemporain." In: *Acta Universitatis
Umensis*, Almqvist & Wiksell International,
Stockholm, 1986, 15-34. old.
- RADICS, Katalin (1975). "Des méthodes de la recherche
contrastive." *Études Finno-Ougriennes*, Tome XI,
229-235. old.
- RIVIÈRE, Nicole (1977). *L'impersonnel en français*.
Thèse présentée à l'Université de Paris VII
pour l'obtention du doctorat de 3e cycle. (Kézirat)
Paris.

RIVIÈRE, Nicole (1979). "Problèmes de l'intégration de l'impersonnel dans une théorie linguistique."
Le Français Moderne, N°4 [octobre 1979],
289-311. old.

RUWET, Nicolas (1968). *Introduction à la grammaire générative*. Plon, Paris.

RUWET, Nicolas (1982). *La grammaire des insultes et autres études*. Éditions du Seuil, Paris.

TOMPA, József [szerk.] (1961). *A mai magyar nyelv rendszere* I. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest.

WAGNER, Robert Léon — PINCHON, Jacqueline (1962).
Grammaire du français classique et moderne.
Hachette, Paris.

TARTALOM

BEVEZETÉS	1
I. FEJEZET	9
A hagyományos grammatikák bemutatása	10
A személytelenség két grammatika alapján	14
A személytelen igék összehasonlító vizsgálata a két grammatika alapján	15
A személytelen szerkezetek összehasonlító vizsgálata a két grammatika alapján	16
Az igék kategóriáinak összehasonlító vizsgálata a két grammatika alapján	19
A személytelen <i>il</i> névmás összehasonlító vizsgálata a két grammatika alapján	25
A két grammatika által előidézett problémák összefoglalása	28
II. FEJEZET	33
Újabb megközelítések	34
David GAATONE	34
Robert MARTIN	40
A személytelen transzformáció R. MARTIN szerint ...	44

A névszói szintagma	44
Az igei szintagma	46
III. FEJEZET	53
A személytelenség néhány problémájának megoldása .	54
IV. ÖSSZEFOGLALÁS	66
JEGYZETEK	77
IRODALOMJEGYZÉK	95
TARTALOM	100